

Hanna Paszkowska

MŁODOCIANI SPRAWCY PRZESTĘPSTW PRZECIWKO MIENIU

WSTĘP

1. Polska literatura kryminologiczna niewiele dotychczas opracowań poświęciła młodocianym jako odrębnej grupie socjologiczno-prawnej. W piśmiennictwie z dziedziny prawa karnego zajmowano się głównie problematyką granic wieku tej kategorii osób oraz podejmowano dość ogólnikowe rozważania na temat dyrektyw wymiaru kary dla młodocianych. Praktyka stosowania zasad odrębnego traktowania młodocianych i odmiennego postępowania z nimi nie znalazła dotychczas w piśmiennictwie polskim należytego pogłębienia. W szczególności zaś nie podjęto badań, które umożliwiłyby uzyskanie charakterystyki psychospołecznej tej kategorii sprawców.

Stworzenie specyficznych zasad odpowiedzialności karnej młodocianych wynikało zapewne co najmniej z dwóch względów: po pierwsze — uwzględniono tu okoliczność, że młodzi ludzie do pewnej granicy wieku (w prawie polskim przyjęto tę granicę na 21 lat)¹ nie są jeszcze w pełni dojrzałi społecznie. Po drugie zaś uznano, że brak pełnej dojrzałości społecznej stwarza szczególne możliwości efektywnego oddziaływania na tę kategorię sprawców pod warunkiem stosowania odpowiednio racjonalnych środków.

Wprowadzenie przeto przez ustawodawcę kategorii „przestępcy młodocianego” inspirowane do podjęcia badań kryminologicznych, zmierzających

¹ Istnieje grupa państw (wśród nich także Polska), które przyjmują wiek pełnej-odpowiedzialności karnej w granicach 15—21 lat, oraz druga grupa państw, przyjmujących za granicę odpowiedzialności karnej wiek 24 lata, a nawet 26 lat. Bor. *The Young Adult Offender*, New York 1965 oraz *Seuils d'age et legislation penale*, red. A. Besson, Paris 1961.

do zebrania w drodze empirycznej takiego materiału, który umożliwiłby konfrontację ustawowego modelu młodocianego, zakładanego przez kodyfikatora, z modelem rzeczywistym, wynikającym z charakterystyki psychospołecznej tej zbiorowości.

Badania młodocianych omawiane w niniejszej pracy, podjęte w Zakładzie Kryminologii IPiP PAN w 1972 r., dotyczyły młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu².

Celem tych badań było przede wszystkim zanalizowanie czynników psychospołecznych związanych z procesem nieprzystosowania społecznego i wykolejenia badanych. Szczególny nacisk położono na zapoznanie się ze środowiskiem rodzinnym i szkolnym, osobowością badanych i ich procesem wykolejenia się. Ponadto należało ustalić rozmiary alkoholizowania się młodocianych sprawców przestępstw, nasilenie ich niedostosowania społecznego, a także zebrać dokładne dane o popełnionym przez nich przestępstwie.

2. Jak wynika ze statystyk przestępczości (sądowej i milicyjno-prokuratorskiej), młodociani w dużej mierze (ponad 50%) popełniają przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu i indywidualnemu — przede wszystkim kradzieże. Jest to przestępstwo typowe dla ludzi młodych nie

Tablica 1. Skazania młodocianych za przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu i indywidualnemu

Rok	Ogółem skazani młodociani		Rodzaje przestępstw			
			przeciwko mieniu społecznemu		przeciwko mieniu indywidualnemu	
	Ib.	%	Ib.	%	Ib.	%
1970	33 931	100,0	6 775	20,0	11 845	34,9
1971	38 608	100,0	8 132	21,0	13 496	35,0
1972	35 278	100,0	7 042	20,0	12 222	34,6
1973	33 593	100,0	6 274	18,7	11 487	34,2
1974	32 379	100,0	6 980	21,6	11 529	35,6
1975	34 246	100,0	8 038	23,5	12 977	37,9
1976	33 927	100,0	8 244	24,3	13 282	39,1
1977	29 857	100,0	7 974	26,7	12 500	41,9
1978	32 204	100,0	8 693	27,0	13 964	43,4

Źródło: Statystyka sądowa Ministerstwa Sprawiedliwości oraz obliczenia własne autorki.

² Badaniami objęto także jednocześnie w zakładzie karnym młodocianych sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim. Niektóre z uzyskanych przez nas danych będą porównane z wynikami tych badań. Oba te badania przeprowadzono w ramach problemu międzyresortowego III. 7 „Doskonalenie systemu prawa w PRL”.

tylko w Polsce, ale i w innych krajach. Dane o liczbie skazań u nas młodocianych za te przestępstwa przedstawia tablica 1.

Podstawowym kryterium doboru grup młodocianych objętych badaniem było skazanie za przestępstwa przewidziane w kodeksie karnym w rozdziale: „Przestępstwa przeciwko mieniu” (rozdz. XXIX). Wzięto pod uwagę następujące artykuły: 199—208 k.k. oraz 213—216 k.k.³ Pominęto zaś kradzież rozbójniczą, rozbój i wymuszenie rozbójnicze oraz uszkodzenie cudzego lub społecznego mienia (art. 209—212 k.k.), których sposób popełnienia związany jest z użyciem agresji.

Miejscem zamieszkania badanych była Warszawa.

Badania empiryczne przeprowadzono w latach 1973—1975. Badaniami objęto dwie różne zbiorowości, liczące po 100 młodocianych każda.

Grupa pierwsza (dalej w pracy nazywa grupą A) składała się z młodocianych mężczyzn, którzy za popełnienie przestępstw przeciwko mieniu zostali skazani prawomocnym wyrokiem na karę bezwzględnej pozbawienia wolności i przebywali w latach 1973—1975 w dwóch zakładach karnych w Warszawie. Badaniami objęto wszystkich młodocianych, którzy wówczas przebywali w tych więzieniach.

W skład grupy drugiej (grupa B) weszli młodociani mężczyźni z terenu Warszawy, skazani w 1973 r. za przestępstwa przeciwko mieniu na inne środki niż kara bezwzględnej pozbawienia wolności, a więc na grzywnę, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności z zawieszeniem, a także ci młodociani, wobec których orzeczono środki wychowawczo-poprawcze. Zostali oni wybrani na podstawie informacji zawartych w repertoriach Sądu Powiatowego dla m. st. Warszawy oraz Warszawy—Pragi.

W ten sposób do badań dobrano dwie skrajnie różniące się orzecznymi i wykonywanymi sankcjami grupy młodocianych.

Zasadniczym tematem badań było porównanie tych dwóch grup sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Chodziło o ustalenie różnic dotyczących nie tylko popełnionego przestępstwa, ale przede wszystkim różnic w nasileniu nieprzystosowania społecznego i różnic w psychospołecznych cechach charakteryzujących tych młodocianych. Postawiono sobie m.in. pytanie, czy zastosowane przez sąd odmienne sankcje odzwierciedlają

³ Artykuły te obejmują następujące przestępstwa: zagarnięcie mienia (art. 199 k.k.), zagarnięcie powierzonych mienia (art. 200 k.k.), zagarnięcie mienia znacznej wartości (art. 201 k.k.), zagarnięcie mienia w porozumieniu z innymi osobami (art. 202 k.k.), kradzież (art. 203 k.k.), przywłaszczenie (art. 204 k.k.), oszustwo (art. 205 k.k.), nadużycie zaufania (art. 206 k.k.), wyzyskanie przymusowego położenia (art. 207 k.k.), kradzież zuchwała lub z włamaniem (art. 208 k.k.), zabójstwo mechaniczne (art. 214 k.k.), paserstwo (art. 215, 216 k.k.).

nie tylko stopień szkodliwości czynu, ale również stopień zaawansowania procesu wykolejenia społecznego sprawców, zgodnie z brzmieniem art. 50 § 2, który stwierdza, że „sąd uwzględnia w szczególności rodzaj i rozmiar szkody [...] sposób działania sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz sposób jego życia [...]”. Przyjmując za punkt wyjścia badań orzeczony środek, staraliśmy się następnie wyodrębnić czynniki wpływające na zróżnicowanie młodocianych, pokazać rodzaje i wielkości tych różnic. Przy doborze badanych świadomie zrezygnowano ze skazanych, którym orzeczono karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem, zamienioną następnie na karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Wydaje się bowiem, że szybki ich powrót do przestępstwa może wskazywać na nieadekwatność zastosowanego przez sąd środka karnego.

Zróżnicowanie kategorii młodocianych może mieć praktyczne znaczenie dla polityki kryminalnej, ukazując konieczność bardziej adekwatnego różnicowania środków orzekanych wobec młodocianych, a także odmiennego ich wykonania w stosunku do różnych kategorii młodocianych. Stwarzać też może podstawę dla dyskusji na temat trafności ujęcia dyrektyw zawartych w art. 51 k.k.

Liczebność obu grup badanych oparta była na analizie danych statystyki sądowej, która wykazała, że w okresie prowadzenia badań ok. połowy orzeczonych wobec młodocianych kar polegało na bezwzględnym pozbawieniu wolności. Wobec pozostałych zaś zastosowano inne środki, nie polegające na bezwzględnym pozbawieniu wolności.

Pierwszym etapem badań był dobór młodocianych na podstawie ustalonych (wyżej wymienionych) kryteriów. Grupę pierwszą (A) dobierano na podstawie akt więziennych, grupę drugą (B) zaś na podstawie repertoriów poszczególnych wydziałów sądów dla m. st. Warszawy oraz Warszawy—Pragi.

Następnym etapem w odniesieniu do obu grup była analiza akt sądowych i sporządzenie z nich wyciągów ze szczególnym uwzględnieniem wszelkich danych milicyjnych, danych ze szkół, zakładów pracy, opinii psychologów, a także innych danych dotyczących alkoholizmu i przestępczości badanego oraz jego środowiska rodzinnego.

Informacje o karalności skazanego sprawdzane były w Centralnym Rejestrze Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości, w Centralnej Karcotece Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych, a ponadto sprawdzano karalność badanego w repertoriach i skorowidzach Sądu dla Nieletnich dla m. st. Warszawy oraz Warszawy—Pragi.

Po zgromadzeniu tych podstawowych danych o każdym z badanych, przystąpiono do właściwej części badań, jaką był wywiad z młodocianym oraz jego matką, przeprowadzony za pomocą specjalnego, szczegółowego kwestionariusza. Taki wywiad z badanym trwał ok. 3—4 godzin. Ankie-

Tablica 2. Środki karne i wychowawczo-poprawcze zastosowane wobec młodocianych w latach 1970-1978

Skazani młodociani według rodzajów orzeczonych kar

Rok	Ogółem skazani		Kara śmierci		Pozbawienie wolności				Ograniczenie wolności		Grzywna samoistna i inne kary*	
					bez zawieszania		z zawieszeniem					
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
1970	33 931	100,0	3	0,0	14 735	43,4	13 734	40,5	2160	6,4	3299	9,7
1971	38 608	100,0	1	0,0	16 520	42,8	15 314	39,7	3626	9,4	3147	8,1
1972	35 278	100,0	1	0,0	17195	48,7	14 929	42,3	1837	5,2	1316	3,7
1973	33 593	100,0	6	0,0	16 835	50,1	12185	36,3	2947	8,8	1620	4,8
1974	32 379	100,0	1	0,0	16 256	50,2	10 662	32,9	3455	10,7	2005	6,2
1975	34 246	100,0	2	0,0	14 238	41,6	11693	34,1	5403	15,8	2910	8,5
1976	33 927	100,0	4	0,0	11 505	33,9	12193	35,9	6515	19,2	3710	10,9
1977	29 857	100,0	—	—	11 907	39,9	10 249	34,3	4771	16,0	2930	9,8
1978	32 204	100,0	—	—	12 232	37,7	10 787	33,5	5953	18,5	3332	10,3

* Uwaga: od 1973 r. skazani, wobec których orzeczono środki wychowawczo-poprawcze, nie byli wliczani do ogólnej liczby skazanych. Środki te orzeczono w następującej liczbie przypadków: 1973 r.—53, 1974 r.— 56. 1975 r.— 111, 1976 r.—107, 1977 r.— 106, 1978 r.—193 przypadki.

toward rozwiązywali także trzy testy psychologiczne, które miały pomóc w ocenie ich sylwetki psychicznej. Były to: test inteligencji Ravena, kwestionariusz Eysencka badający ekstrawersję — introwersję i neurotyczność oraz skala agresji Buss-Durkee.

Następnie podobny wywiad, na podstawie tego samego kwestionariusza, przeprowadzano z matką badanego celem uzupełnienia oraz skorygowania uzyskanych od syna informacji.

Szkoły, do których uczęszczali skazani, otrzymały do wypełnienia specjalnie przygotowaną ankietę na temat przebiegu nauki, trudności wychowawczych i wszelkich przejawów demoralizacji badanego. Ankiety takie wysłano do wszystkich szkół, do których uczęszczał każdy badany. Ponadto kolejne zakłady pracy, w których pracowali badani, otrzymały ankiety dotyczące przebiegu pracy, kwalifikacji badanego, objawów niedyscyplinowania i naruszania porządku.

W przypadkach, gdy młodociany badany był przez poradnię zdrowia psychicznego bądź przebywał w szpitalu psychiatrycznym, starano się uzyskać informacje także stamtąd.

Przed omówieniem przestępstw popełnionych przez badanych przedstawione zostaną dane o ich wieku w okresie badań. Dane te zawiera tablica 3.

Średni wiek badanych z grupy A wynosił 19 lat, a z grupy B — 18,9. Dla wielu badanych upłynął już dwuletni okres, w czasie którego po-

nosili oni pełną odpowiedzialność karną. Badani z grupy B jednak byli młodszy — 17-letni stanowili w tej grupie 40%, podczas gdy w grupie A tylko 19%.

Tablica 3. Wiek badanych

Wiek	Grupa A lb.	Grupa B lb.
17	19	40
18	36	23
19	32	23
20	13	14
Ogółem	100	100

I. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO MIENIU STANOWIĄCE KRYTERIUM DOBORU DO BADAN

Informacje o kwalifikacji prawnej przestępstw, które stanowiły kryterium próby, są zawarte w tablicy 4. Dane zamieszczone w tej tablicy wykazują, że największą liczebnie grupę stanowią skazania za kradzież

Tablica 4. Kwalifikacja prawna przestępstw młodocianych*

Grupa	Kwalifikacja prawna przestępstwa							Ogółem
	art. 199	art. 203	art. 204	art. 208	art. 214	art. 215, 216	inne przeciwko mieniu**	
A	4	5	1	64	5	3	18	100
B	10	14	3	35	8	7	23	100

* Wobec faktu, że w odniesieniu do niektórych sprawców objętych badaniem zapadło orzeczenie skazujące za więcej niż jedno przestępstwo, dla ogólnej charakterystyki struktury przestępstw popełnionych przez badanych przyjęto podział uwzględniający skazanie tylko za jedno ze zbiegających się przestępstw — a mianowicie za to, które zagrożone jest karą najsurowszą. Wydaje się bowiem, że pozwala to w sposób bardziej przejrzysty określić strukturę przestępczości badanej populacji z punktu widzenia stopnia społecznego niebezpieczeństwa.

** Uwaga: wśród przestępstw, których sprawcami byli badani, nie było czynu określonego w art. 213 k.k., natomiast badani byli skazywani przeważnie na podstawie kilku artykułów wyodrębnionych w poprzednich rubrykach.

dokonane w sposób „szczególnie zuchwały lub z włamaniem” (art. 208 k.k.). Z badanego materiału wynika jednak, że w ramach tej alternatywy „kradzież zuchwała” występowała niezwykle rzadko, z reguły ma się do czynienia tylko z włamaniem. Wśród skazanych na podstawie art. 208 k.k. niemal dwukrotnie częściej występują badani z grupy A.

Porównując, na podstawie akt sądowych, przestępstwa dokonane przez młodocianych z obu grup, trzeba stwierdzić ogólnie, że badani

z grupy A działali przeważnie przez dłuższy okres niż badani z grupy B, a ich czyny kwalifikowano częściej jako czyn ciągły. Badani z grupy A dokonali więcej przestępstw, za które byli sądzeni w ostatniej sprawie, co znajdowało w konsekwencji wyraz w większej wartości skradzionych i zagarniętych przedmiotów (w porównaniu z grupą B).

Dla pełnej charakterystyki struktury przestępczości badanych wydaje się niezbędne dokładniejsze omówienie przestępstw będących przedmiotem ostatniej sprawy. Informacje o strukturze przestępstw zawiera tablica 5. Liczby w niej zamieszczone dotyczą wszystkich przestępstw objętych ostatnią sprawą sądową. Młodociany jednak, który popełnił więcej niż jedno przestępstwo tego samego rodzaju, figuruje w grupie przestępstw danego rodzaju tylko jeden raz. Natomiast młodociany, który popełnił kilka różnych przestępstw, występuje kilkakrotnie w różnych grupach przestępstw.

Tablica 5. Struktura popełnionych przestępstw przeciwko mieniu

Rodzaje przestępstw objętych ostatnią sprawą	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Zabór mienia społecznego przy pomocy włamania	47	31,4	23	22,4
Zabór mienia społecznego bez włamania	23	15,3	16	15,5
Kradzież mienia prywatnego zwykła oraz z włamaniem	25	16,7	18	17,5
Zabór pojazdów mechanicznych	23	15,3	21	20,4
Paserstwo i przywłaszczenie	5	3,3	13	12,6
Różne	27	18,0	12	11,6
Razem	150	100,0	103	100,0

Dane z tablicy 5 wykazują, że wielu badanych młodocianych, którzy skazani zostali za popełnienie przestępstw przeciwko mieniu, dopuściło się zaboru mienia społecznego (dotyczy to zarówno grupy A, jak i grupy B). Stosunkowo najrzadziej młodociani ci popełnili paserstwo. Wyniki bardziej szczegółowej analizy przestępstw popełnionych przez badanych przedstawia tablica 6.

Badani z grupy A byli częściej sprawcami włamań do sklepów, magazynów i mieszkań, podczas gdy u badanych z grupy B występują częściej kradzieże dokonane w zakładach pracy i szkołach oraz częstszy jest zabór pojazdów mechanicznych.

Przedmiotem kradzieży badanych z grupy A były najczęściej pieniądze oraz wyposażenie pojazdów mechanicznych (np. narzędzia, lampy, latarki itp. — 22%). W ok. 11% przypadków przedmiot kradzieży stanowiły artykuły spożywcze, napoje alkoholowe i papierosy. Badani dość

Tablica 6. Rodzaj i miejsce dokonania przestępstw przeciwko mieniu

Charakterystyka czynów przestępnych	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Włamania do sklepów i kradzieże sklepowe	27	18,0	13	12,6
Włamania do piwnic i komórek	17	11,4	9	8,7
Włamania do kiosków	8	5,3	15	14,6
Włamania do magazynów i pomieszczeń biurowych	9	6,0	3	2,9
Kradzieże mieszkaniowe	12	8,0	5	4,8
Kradzieże w szkołach, zakładach pracy	8	5,3	13	12,6
Włamania do samochodów	18	12,0	14	13,6
Zabór pojazdów mechanicznych	23	15,3	21	20,4
Różne	28	18,7	10	9,8
Razem	150	100,0	103	100,0

często kradli również takie przedmioty, jak sprzęt radiowy, magnetofony, wzmacniacze, instrumenty (ok. 10%). Przedmioty większej wartości, jak np. biżuteria, nie przekraczały 7,3%.

Badani z grupy B popełnili mniej czynów przestępnych, za które zostali skazani, i rzadziej były to czyny ciągłe. Najczęściej były to włamania do samochodów, z których zabierali oni sprzęt stanowiący wyposażenie pojazdów mechanicznych. Włamania do kiosków, sklepów związane były na ogół z kradzieżą artykułów spożywczych, napojów alkoholowych i papierosów. Takie kradzieże miały zwykle na celu zaspokojenie doraźnych potrzeb konsumpcyjnych. Podobnie również inne kradzieże (ze szkół, zakładów pracy, skąd najczęściej młodociani kradli obuwie lub odzież) miały na celu osobiste użytkowanie, sporadycznie zaś przedmioty te przeznaczano na sprzedaż. Wartość tych przedmiotów, na ogół już używanych, była niewielka.

Należy podkreślić, że przeciętna wartość przedmiotów skradzionych przez badanych z grupy B była znacznie niższa niż przedmiotów kradzieży młodocianych z grupy A. Zdarzało się także, że próba popełnienia przestępstwa przez młodocianych z grupy B kończyła się jedynie na usiłowaniu (16 przypadków).

Badani z grupy A często stawali przed sądem dopiero po dokonaniu wielu czynów przestępnych a wartość skradzionych przez nich przedmiotów była większa w porównaniu z wartością przedmiotów kradzieży badanych z grupy B.

Jak wynika z tablicy 7, biorąc pod uwagę jedynie przestępstwa, w których określono wartość skradzionych przedmiotów, badani z grupy A popełniali dość często przestępstwa, w których kradli mienie

większej wartości. W 46% przestępstw popełnionych przez badanych z grupy A wartość skradzionych przedmiotów przekroczyła 5000 zł, przy czym aż 22% stanowiły przedmioty o wartości ponad 30 000 zł. W grupie

Tablica 7. Wartość skradzionych przedmiotów

Przeciętna wartość skradzionych przedmiotów	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Do 500 zł	17	12,5	14	19,7
501— 1000	17	12,5	11	15,5
1001— 2000	20	14,7	9	12,7
2001— 5000	20	14,7	24	33,8
5001 —10000	16	11,8	7	9,9
10001 — 30000	16	11,8	5	7,0
30001 i więcej	30	22,0	1	1,4
Ogółem	136	100,0	71	100,0
Nie ustalona wartość skradzionych przedmiotów	14	x	32	x
Razem	150	x	103	x

B natomiast wartość skradzionych przedmiotów w znacznej większości przypadków nie przekraczała 5000 zł. Przedmioty większej wartości (ponad 5000 zł) stanowiły tylko 18%.

Podsumowując ogólną charakterystykę przestępstw przeciwko mieniu popełnionych przez badanych stwierdzić trzeba, że były to głównie kradzieże z włamaniem. Sądy wymierzając karę pozbawienia wolności w znacznej mierze kierowały się rozmiarami wyrządzonej szkody i sposobem działania sprawców, co w praktyce oznacza przesunięcie się dyrektyw prewencji specjalnej na plan dalszy. Na podstawie uzyskanych wyników okazało się, że zróżnicowanie młodocianych ze względu na orzeczoną karę pokrywa się na ogół ze sposobem działania sprawców oraz rozmiarami wyrządzonej szkody.

II. PRZESTĘPCZOŚĆ BADANYCH W OKRESIE NIELETNIOŚCI

W rozdziale niniejszym zajmujemy się problematyką przestępczości badanych w okresie nieletniości. Interesowało nas zwłaszcza, jak dawno zaczął się i jak przebiegał ich proces wykołejenia, przejawiający się m. in. popełnianiem przestępstw.

Omówimy nie tylko ujawnioną oficjalnie przestępczość badanych w okresie nieletniości, ale także przestępstwa, do których badani przyznali się, mimo że nie byli za nie sądzeni. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi okazało się, że aż 84 badanych z grupy A popełniło przestęp-

stwa w okresie nieletniości (w tym 69% miało sprawy sądowe). Były to niemal wyłącznie kradzieże. Badani z grupy B natomiast przyznawali się tylko do tych przestępstw, za które byli sądzeni (44%).

Badani zaczęli popełniać przestępstwa w różnym wieku. Początki przestępczości przed ukończeniem 13 lat notujemy już u 23 badanych z grupy A i u 10 badanych z grupy B. W dalszym ciągu omówimy sprawy sądowe badanych w okresie nieletniości. Według danych sądów dla nieletnich 69% badanych z grupy A i 44% badanych z grupy B miało sprawy sądowe w okresie nieletniości. Różnica jest statystycznie istotna ($p < 0,001$). Na uwagę zasługuje fakt, że badani z grupy B o znacznie mniej nasilonych objawach nieprzystosowania byli sądzeni przez sądy dla nieletnich jednak aż w 44% przypadków.

Tablica 8. Wiek, w którym badani mieli pierwsze sprawy sądowe w nieletniości

Wiek	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Do 12 lat	10	14,5	9	20,4
13 lat	11	15,9	5	11,4
14 lat	8	11,6	4	9,1
15 lat	18	26,1	9	20,4
16 lat	22	31,9	17	38,6
Ogółem	69	100,0	44	100,0

Pierwsze sprawy sądowe w okresie nieletniości mieli badani w większości w wieku 15 i 16 lat zarówno w grupie A (58%), jak i w grupie B (59%). Jednakże 30,4% badanych z grupy A i 31,8% z grupy B miało pierwsze sprawy sądowe już w wieku poniżej 14 lat. Im wcześniej badani zaczęli popełniać przestępstwa, im wcześniej mieli oni pierwszą sprawę w sądzie dla nieletnich — tym mieli oni więcej spraw w tym okresie.

Tablica 9. Liczba spraw sądowych w okresie nieletniości badanych

Liczba spraw	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Tylko 1 sprawa	27	39,1	28	63,6
2 sprawy	16	23,2	7	15,9
3 sprawy	10	14,5	7	15,9
4 i więcej spraw	16	23,2	2	4,6
Ogółem	69	100,0	44	100,0

Widzimy więc, że w grupie A jest bardzo wysoki odsetek mających sprawę w sądzie dla nieletnich dwa i więcej razy — stanowią oni ponad 60% wśród tych, którzy mieli sprawy w okresie nieletniości. Inaczej przedstawia się sytuacja badanych z grupy B, mających sprawy w nieletniości: z reguły (63,6%) była to u nich tylko jedna sprawa.

Badany z grupy A, mający sprawy w nieletniości, miał wówczas średnio 2,2 sprawy, badany z grupy B miał ich mniej — 1,6. Mimo tych różnic jednak na podkreślenie raz jeszcze zasługuje fakt, że w grupie B znalazło się wielu (44%) badanych, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, a 1/3 spośród nich miała więcej niż jedną sprawę.

W naszych badaniach, podobnie jak i w innych badaniach kryminologicznych, struktura przestępczości z okresu nieletniości jest bardzo mało zróżnicowana. Młodociani zarówno w grupie A, jak i B, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, popełnili przede wszystkim przestępstwa przeciwko mieniu — w 85,7% (w tym kradzieże stanowiły 81,2%). Niewielki tylko odsetek badanych (6,2%) stawał przed sądem dla nieletnich za popełnienie wyłącznie przestępstw o charakterze agresywnym oraz za popełnienie różnych przestępstw (8,1%), przy czym w tej ostatniej grupie przeważali także sprawcy kradzieży i przestępstw agresywnych. Struktura przestępczości badanych w okresie nieletniości nie różnicuje obu grup.

Wobec nieletnich sprawców przestępstw sądy stosują różnorodne środki wychowawcze i poprawcze.

W stosunku do badanych z grupy A sąd jedynie w niewielkim odsetku (8,7%) zastosował takie środki, jak upomnienie czy dozór rodziców. Natomiast wobec badanych z grupy B stosowano je znacznie częściej (25%). Może wynikać to z faktu, że rodziny badanych z grupy A o wiele częściej należały do rodzin ocenianych negatywnie.

Tablica 10. Środki wychowawcze i poprawcze orzeczone przez sąd dla nieletnich w pierwszych sprawach badanych

Rodzaj orzeczonych środków	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Upomnienie	4	5,8	2	4,5
Dozór rodziców	2	2,9	9	20,5
Dozór kuratora	32	46,4	22	50,0
Zakład wychowawczy	18	26,1	1	2,3
Zakład poprawczy z zawieszeniem	6	8,7	6	13,6
Zakład poprawczy	7	10,1	4	9,1
Ogółem	69	100,0	44	100,0

W zakładach wychowawczych przebywało 16 badanych z grupy A i 1 badany z grupy B, do zakładów poprawczych trafiło 7 badanych z grupy A oraz 8 badanych z grupy B. Natomiast kolejno — najpierw w zakładzie wychowawczym, a następnie w zakładzie poprawczym, przebywało ponadto 6 badanych z grupy A. W zakładach poprawczych przebywali z reguły badani, którzy mieli wiele spraw sądowych w okresie nieletności i popełnili wiele przestępstw.

II. PRZESTĘPCZOŚĆ BADANYCH PO UKOŃCZENIU 17 LAT I ROZMIARY RECYDYWY

1. Omawiane poniżej wyniki dotyczą okresu badań, w którym wszyscy badani byli już młodocianymi, ale w różnym wieku — rozpiętość wieku między najmłodszymi a najstarszymi wynosiła 4 lata. Jak już o tym była mowa, średni wiek badanych w obu grupach był zbliżony i wynosił w grupie A — 19 lat, a w grupie B — 18,9 lat. Przeciętnie więc upłynął dwuletni okres, w którym badani ponosili pełną odpowiedzialność karną.

Wydawało się interesujące ustalenie, w jakim czasie po osiągnięciu wieku młodocianego badani z obu grup stanęli po raz pierwszy przed sądem zwykłym. Średni wiek, w którym badani mieli pierwszą sprawę sądową, wynosił dla grup A i B — 18 lat.

Trzeba przy tym pamiętać, że moment skazania nie pokrywa się na ogół z chwilą popełnienia przestępstwa, co wynika m.in. z konieczności upływu pewnego, nieraz dość długiego czasu, między zameldowaniem o przestępstwie a skazaniem sprawcy prawomocnym wyrokiem⁴. Dlatego możemy przypuszczać, że większość badanych (którzy nie przebywali w zakładach) popełniła przestępstwa w starszych rocznikach nieletności (15, 16 lat) i jako młodociani już w wieku 17 i 18 lat.

Istotne dla określenia rozmiarów recydywy młodocianych było ustalenie liczby ich skazań (włączając w to skazanie stanowiące kryterium doboru próby). Okazało się, że od momentu ukończenia 17 lat do chwili badań karanych sądownie tylko jeden raz było 48% badanych z grupy A oraz 82% badanych z grupy B, natomiast pozostali badani karani byli dwa lub więcej razy⁵. Przeciętna liczba skazań badanych z grupy A od ukończenia przez nich 17 lat wynosiła 1,7, a w grupie B — 1,2. Mimo

⁴ Por. T. S z y m a n o w s k i : *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976, s. 130—131.

⁵ W populacji młodocianych sprawców rozboju 1 sprawę miało w okresie od ukończenia 17 lat 40,8%, 2 sprawy — 44,5%, a 3 i więcej spraw — 14,7% badanych. W grupie kontrolnej młodocianych sprawców innych przestępstw odpowiednio: 41,9%, 39,5%, 13,6%. Por. W ó j c i k : *op. cit.*, s. 166.

że upłynął średnio taki sam ok. dwuletni okres do chwili badań, to jednak młodociani z obu grup zasadniczo różnią się liczbą skazań.

W okresie nieletniości badani odpowiadali głównie, jak wiemy, za popełnienie przestępstw przeciwko mieniu. Obecnie struktura przestępczość, mogła ulec większemu zróżnicowaniu. Należy jednak pamiętać, że 130 badanych z obu grup miało tylko jedno skazanie po ukończeniu 17 lat i to niewątpliwie za przestępstwo przeciwko mieniu (albowiem skazanie za takie przestępstwo było kryterium doboru badanej populacji).

Jednakże jedno skazanie może obejmować kilka czynów. Jedynie 30 młodocianych z grupy A i 57 badanych z grupy B odpowiadało za popełnienie jednego przestępstwa po ukończeniu 17 lat. Pozostali zaś badani byli karani za popełnienie:

2 przestępstw — 24 badanych z grupy A i 19 badanych z grupy B			
3 przestępstw — 18	„	11	„
4—5 przestępstw — 15	„	8	„
6 i więcej — 13	„	5	„

Przeciętnie każdy z badanych w grupie A odpowiadał za popełnienie 3,3 przestępstw, natomiast w grupie B — 2,2 przestępstw.

Na podstawie analizy struktury przestępczości możemy badanych podzielić na kategorie ze względu na dominację określonego rodzaju przestępstw (pomijając skazanych za jeden czyn).

a. Znaczna większość badanych z obu grup, którzy popełnili więcej niż 1 czyn, była karana wyłącznie za przestępstwa przeciwko mieniu (grupa A — 61,4% badanych, grupa B — 67,4% badanych).

b. Badani, którzy byli karani za różne przestępstwa, z wyraźną przewagą (co najmniej 2) przestępstw przeciwko mieniu (grupa A — 21,4% badanych, grupa B — 4,6% badanych).

c. Badani karani za różne przestępstwa z wyraźną przewagą przestępstw o charakterze agresywnym (grupa A — 5,7% badanych, grupa B 14% badanych).

d. Badani karani za różne przestępstwa bez wyraźnej przewagi jakiegось rodzaju przestępstw (grupa A — 11,5%, grupa B — 14%).

Przestępstwa o charakterze agresywnym to głównie przestępstwa określone w artykułach 233—236 k.k. Popełnienie tych czynów było bezpośrednio związane z popełnieniem przestępstw przeciwko mieniu (chodziło głównie o stawianie oporu funkcjonariuszom MO).

Podobnie jak w nieletniości przestępczość badanych jest nadal bardzo mało zróżnicowana, a struktura przestępczości w obu grupach podobna. Zaznaczyć należy, że ponad połowa badanych przyznała się podczas badań do popełnienia większej liczby przestępstw w okresie młodocianym od tej, za którą była sądzona.

2. Szczegółowa analiza przestępczości umożliwiła zapoznanie się z recydywą badanych młodocianych.

Wyjaśnienia wymaga pojęcie recydywy, które stosowane jest w niniejszej pracy w znaczeniu kryminologicznym. Za recydywistę uznano badanego, który bądź w okresie nieletniości miał sprawę sądową (bez względu na to czy zastosowano środek wychowawczo-poprawczy, czy też nie), bądź w okresie po ukończeniu 17 lat został już prawomocnie skazany przed obecną sprawą.

Jeżeli badaną populację podzielimy na dwie grupy — uprzednio karanych przed sprawą, w związku z którą odbywali karę w okresie badań (recydywistów), oraz nie karanych uprzednio (nierecydywistów) — to dane o karalności tych badanych przedstawia tablica 11.

Tablica 11. Sprawy sądowe badanych w okresie nieletniości i po ukończeniu 17 lat (w %)

Sprawy sądowe badanych	Grupa A	Grupa B
Nierecydywiści	20,0	52,0
Recydywiści — ogółem	80,0	48,0
w tym:		
tylko sprawy w sądzie dla nieletnich	28,0	30,0
sprawy w sądzie dla nieletnich i karani po ukończeniu 17 lat	41,0	14,0
karani tylko po ukończeniu 17 lat	11,0	4,0

W grupie A aż czterech badanych na pięciu było już przedtem karanych sądownie i nawet w grupie B niemal co drugi badany miał sprawę sądową w okresie nieletniości lub po ukończeniu 17 lat. Różnica między odsetkami uprzednio karanych z obu grup jest statystycznie istotna ($p < 0,01$). Większość recydywistów z grupy A odpowiadała uprzednio zarówno przed sądem dla nieletnich, jak i sądem zwykłym (51% ogółu recydywistów z grupy A). Mimo że przeciętnie upłynął podobny okres od ukończenia przez badanych z obu grup 17 lat do chwili badań, to jednak młodociani recydywiści z grupy B znacznie częściej mieli uprzednio sprawy jedynie w sądzie dla nieletnich (62,5%) niż młodociani recydywiści z grupy A, którzy mieli sprawy sądowe zarówno w sądzie dla nieletnich, jak i w sądzie zwykłym. Oznacza to, że u badanych z grupy A, u których proces wykołajenia społecznego rozpoczął się dość wcześnie, sprawa przed sądem dla nieletnich oraz orzeczony środek wychowawczo-poprawczy nie wpłynął pozytywnie na zahamowanie tego procesu.

Recydywiści z grupy A mieli więc już uprzednio większą liczbę spraw. Potwierdza się zatem spostrzeżenie o bardziej zaawansowanym procesie wykołajenia młodocianych z grupy A (tabl. 12).

Spośród badanych, którzy nie mieli spraw w sądzie dla nieletnich, niewielu miało w okresie po ukończeniu 17 lat więcej niż jedną sprawę sądową. Jest to zwłaszcza widoczne u młodocianych z grupy B.

Tablica 12. Liczba uprzednich spraw sądowych w okresie nieletniości i po ukończeniu 17 lat

Liczba spraw	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
1	15	18,7	25	52,1
2 — 3	38	47,5	15	31,2
4 i więcej	27	33,8	8	16,7
Ogółem	80	100,0	48	100,0

Analiza liczby spraw badanych w sądzie dla nieletnich i sądzie zwykłym wskazuje, że nasilenie recydywy u tych młodocianych jest bardzo znaczne. Odsetki nie karanych przez sąd dla nieletnich zmniejszają się wraz z liczbą skazań młodocianych. Podczas gdy skazani po raz pierwszy nie mieli w ponad połowie przypadków (grupa A — 67,7%, grupa B — 87,5%) spraw w sądzie dla nieletnich, to wśród skazanych 2 i 3 razy zaledwie co czwarty młodociany nie był karany w okresie nieletniości.

Wydaje się, że istotne jest nie tylko stwierdzenie związku liczby spraw w okresie nieletniości z późniejszymi skazaniami, lecz także związku skazań badanych po ukończeniu 17 lat z wiekiem pierwszej sprawy w sądzie dla nieletnich. Okazuje się, że im wcześniej badani zetknęli się z sądem, tym więcej mieli oni spraw sądowych. Również ci badani, którzy byli wielokrotnie sądzeni, mieli bardzo wcześnie swą pierwszą sprawę po ukończeniu 17 lat. Natomiast badani dotychczas nie karani skazani byli po raz pierwszy przeważnie w wieku ok. 20 lat.

Struktura przestępczości badanych recydywistów była na ogół mało zróżnicowana. Znaczna większość młodocianych popełniła wyłącznie przestępstwa przeciwko mieniu — grupa A 73%, grupa B 86%; im większą liczbę spraw sądowych mieli badani, tym bardziej różnorodna była ich przestępczość, częściej obok kradzieży pojawiały się przestępstwa połączone z agresją. Przestępstwa o charakterze agresywnym głównie z art. 233—236 k.k., kierowane przeciwko funkcjonariuszom MO, były bezpośrednio związane z popełnionymi uprzednio przestępstwami przeciwko mieniu.

⁶ Podobne spostrzeżenie zanotował także A. Strzembosz: *Rozmiary recydywy u nieletnich podsądnych sprawców kradzieży*, „Archiwum Kryminologii”, t. VI, 1974, s. 149.

IV. ŚRODOWISKO RODZINNE MŁODOCIANYCH

W pierwszych kryminologicznych badaniach powojennych w Polsce przeważały wśród rodzin nieletnich i młodocianych przestępców rodziny rozbite, niepełne (przeważnie wskutek śmierci jednego z rodziców w czasie wojny); od dłuższego już jednak czasu notujemy zwiększenie się odsetka rodzin pełnych⁷.

Również w omawianych tutaj badaniach młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu pochodzą oni w większości z rodzin pełnych⁸. Struktura rodziny jest zasadniczo odmienna w obu badanych grupach ($p < 0,001$). W grupie A rodzin pełnych było tylko 49%; wydaje się, że znacznie zaawansowany proces wykolejenia badanych z grupy A może mieć związek z wychowywaniem się ich w rodzinach rozbitych. W grupie B natomiast młodociani wychowywali się 2,5-krotnie częściej w rodzinach pełnych (71%) niż niepełnych (29%).

Fakt, że rodziny były niepełne, był równie często spowodowany śmiercią jednego z rodziców (grupa A — 23%, grupa B — 15%), jak i ich rozejściem się (odpowiednio: 28% i 14%).

Poziom wykształcenia rodziców i ich kwalifikacji zawodowych decyduje często o aspiracjach młodzieży, zainteresowaniach i sposobie ich realizacji. Poziom wykształcenia rodziców może mieć także wpływ na wykształcenie i kwalifikacje zawodowe zdobyte przez dziecko.

Struktura wykształcenia ojców przedstawia się w każdej grupie inaczej (tabl. 13). W grupie B nieco mniej ojców nie ma ukończonego wykształcenia podstawowego, natomiast istotnie więcej ojców posiada wykształcenie co najmniej średnie ($p < 0,05$). Dane te wskazują na niższy

⁷ Por. m.in.: S. Szelhaus: *Młodociani recydywiści*, Warszawa, 1969; S. Batawiał: *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, t. III, 1965; P. Zakrzewski: *Zjawisko wykolejenia społecznego młodzieży na terenach uprzemysłowionych wyniki badań w Nowej Hucie*, Warszawa, 1969; D. Wójcik: *Młodociani sprawcy rozboju*, „Archiwum Kryminologii”, t. V, 1972.

H. Kołakowska-Przełomiec podsumowując wyniki badań nieletnich przestępców podała, że obecnie odsetek nieletnich posiadających rodziny pełne waha się od 63,7 do 72,9, podczas gdy analogiczny odsetek w dawniejszych badaniach nie przekraczał 50 — por. H. Kołakowska-Przełomiec: *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych* (w:) *Zagadnienie przestępczości w Polsce*. Red. J. Jasiński, Warszawa 1975, s. 164—167.

⁸ W 1974 r. liczba rodzin niepełnych wynosiła w Polsce 1064 820, tj. 12% ogółu rodzin. Rozbite rodziny jest głównie spowodowane śmiertelnością mężczyzn oraz wzrastającą liczbą rozwodów. W rodzinach niepełnych wychowuje się 1 658 549 dzieci do lat 16, tj. ok. 17% ogółu dzieci w tym wieku. Por. Informacja Departamentu Wychowania w Szkole, Rodzinie i Środowisku Ministerstwa Oświaty i Wychowania, maszynopis.

Tablica 13. Wykształcenie rodziców badanych*

		Wykształcenie									
		niepełne podstawowe		podstawowe		zasadnicze zawodowe, niepełne średnie		średnie wyższe		razem	
		lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Ojciec	A	11	11,7	44	46,8	22	23,4	17	18,1	94	100,0
	B	9	9,0	48	48,0	15	15,0	28	28,0	100	100,0
Matka	B	12	12,6	59	62,1	11	11,6	13	13,7	95	100,0
	B	15	15,8	52	54,7	13	13,7	15	15,8	95	100,0

* Odsetki obliczono bez kategorii „brak danych”.

w grupie A poziom socjokulturowy rodziców mierzony poziomem ich kwalifikacji i wykształcenia ($p < 0,01$).

Zgodnie z wynikami innych badań kryminologicznych większość badanych młodocianych jest pochodzenia robotniczego (grupa A — 90,5%, grupa B — 70,7% ojców jest robotnikami) (tabl. 14). Jedynie 9% ojców badanych z grupy A i 29% ojców badanych z grupy B wykonuje zawody zaliczane do umysłowych. Szczególnie duża różnica między obiema grupami występuje właśnie w tej kategorii ojców — ponad 3-krotnie więcej w grupie B niż w grupie A jest ojców będących pracownikami umysłowymi.

Tablica 14. Zawód ojca badanego*

Grupa	Pracownik umysłowy		Robotnik wykwalifikowany rzemieślnik		Robotnik j niewykwalifikowany		Razem		Brak danych
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	
A	9	9,5	61	64,2	25	26,3	95	100,0	5
B	29	29,3	48	48,5	22	22,2	99	100,0	1
Ogółem	38	19,6	109	56,2	47	24,2	194	100,0	6

* Odsetki obliczono bez kategorii „brak danych”.

⁹ Badania nieletnich przestępców zamieszkałych w miastach, głównie w Warszawie, wykazały, że ok. 80% ich ojców jest robotnikami. Por. H. Kołakowska - Przełomieć, op. cit, s. 168; S. Szelhaus stwierdził, że spośród 100 badanych młodocianych recydywistów 82% pochodziło z rodzin robotniczych — por. S. Szelhaus: *Młodociani recydywiści...*, s. 89.

Sytuacja materialna rodzin nieletnich i młodocianych przestępców jest na ogół oceniana przez kryminologów raczej jako zła. Warunki materialne w rodzinach badanych przedstawia tablica 15¹⁰.

A. Tymowski określił w 1970 r. tzw. socjalne minimum spożycia, które dla jednego członka czteroosobowej rodziny wynosiło 1052 zł¹¹. Jeżeli uwzględnimy fakt, że miesięczny średni dochód rodzin badanych na jedną osobę był ustalony w latach 1973—1975, kiedy ceny były wyższe niż w roku 1970, a także było powszechne w rodzinach badanych zja-

Tablica 15; Miesięczny średni dochód rodziny badanego na 1 osobę (dane za lata 1973-1975)*

Grupa	Miesięczny średni dochód rodziny badanego na 1 osobę										Razem	
	poniżej 1000 zł		1001-1500 zł		1501-2000 zł		2001-3000 zł		powyżej 3000 zł			
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%		
A	26	29,5	27	30,7	18	20,5	12	13,6	5	5,7	88	100,0
B	24	24,0	43	43,0	17	17,0	12,	12,0	4	4,0	100	100,0

* Odsetki obliczono bez kategorii „brak dartych”.

wisko nadużywania alkoholu i związane z tym duże wydatki na alkohol; to wydaje się, że rodziny, których miesięczny dochód nie przekracza 1 500 zł na osobę, można uznać za źle usytuowane. Jak wynika z tablicy 15 ok. 60% rodzin badanych z grupy A oraz 67% badanych z grupy B żyło w złych warunkach materialnych¹².

Jeżeli chodzi o warunki mieszkaniowe ogółu badanych, to nie stwierdzono, by były one wyraźnie gorsze od przeciętnych w Warszawie w tym okresie, w przeciętnych lub lepszych warunkach mieszkaniowych niż średnia dla Warszawy mieszkało 45,5% rodzin badanych z grupy A oraz 28% rodzin badanych z grupy B¹³.

¹⁰ Ponieważ dane o dochodach pochodzą wyłącznie od badanych i ich matek — można przypuszczać, że informacje te nie są w pełni miarodajne. Związane to jest z częstym nieujawnianiem dodatkowych źródeł zarobków.

¹¹ Por. A. T y m o w s k i : *Minimum socjalne — metodyka i próba określenia*, Warszawa, 1973.

¹² Według informacji ze Stołecznej Komisji Planowania Gospodarczego (dane nie publikowane) średni miesięczny dochód na jednego mieszkańca wynosił w 1973 r. 3206 zł. w 1975 r. — 3879 zł.

¹³ Średnia dla Warszawy w 1973 r. wynosiła 1,13 osoby na izbę. Również w prowadzonych w ostatnich kilkunastu latach badaniach nieletnich przestępców stwierdzono u nich w większości przeciętne warunki mieszkaniowe. Por. H. Kołakowska-Przełomieć: *Rozmiary nieprzystosowania społecznego nieletnich „nie uczących się i nie pracujących”*, „Studia Prawnicze”, 1970, nr 25; M. Turska: *Sytuacja środowiskowa, rodzinna i szkolna nieletnich z terenu Warszawy a ich poziom umysłowy*, „Przegląd Penitencjarny”, 1969, nr 1; Z. Ostriańska, H. Kołakowska-Przełomieć in.: *Rozmiary nieprzystosowania społeczne-*

Według danych statystyki sądowej w latach 1970—1975 skazania, nieletnich, których rodzice lub opiekunowie nadużywają alkoholu, stanowiły 16—17,4% ogółu skazań nieletnich¹⁴. Są to jednak dane mało miarodajne, ponieważ w różnych szczegółowych badaniach nieletnich i młodocianych przestępców oraz przestępców dorosłych stwierdza się alkoholizm w ich rodzinach w znacznie wyższych odsetkach. Przy tym stopień nasilenia alkoholizowania się jest różny, z reguły chodzi tu o systematyczne nadużywanie alkoholu, mamy także do czynienia z alkoholizmem nałogowym i chorobą alkoholową najczęściej ojców lub ojcymów¹⁵.

Na podstawie wypowiedzi badanych sprawców przestępstw przeciwko mieniu oraz ich matek ustalono, że aż 56,3% ojców z grupy A nadużywało systematycznie alkoholu (tzn. piło wódkę 2 i więcej razy tygodniowo), w grupie B odpowiedni odsetek wynosił 26,3. Nie można jednak wykluczyć, że odsetek ten jest zaniżony, ponieważ badania grupy B przeprowadzono na terenie domów rodzinnych badanych i niejednokrotnie w obecności samych ojców. W grupie B było niemal dwukrotnie więcej ojców pijących wódkę w sposób umiarkowany i ponad 2,5-krotnie mniej ojców systematycznie nadużywających alkoholu.

37% ojców badanych z grupy A i 19% ojców badanych z grupy B przebywało w izbach wytrzeźwień, w tym co najmniej trzykrotnie odpowiednio 21% i 14%.

Dane o nadużywaniu alkoholu przez ojców zasługują na szczególne podkreślenie ze względu na sytuację dzieci wychowujących się w rodzinach zdeorganizowanych przez alkoholizm rodziców. Dzieci te wykazują często poważne zaburzenia rozwoju fizycznego i psychicznego*1*****6.

Według wyników różnych badań większość nieletnich i młodocianych przestępców nie wychowuje się w środowiskach rodzinnych —

go młodzieży „nie uczącej się i nie pracującej”, badanej w latach 1967—1968 i 1968—1969, „Archiwum Kryminologii”, t. V, 1972.

¹⁴ Por. *Statystyka Sądowa*, cz. II, Warszawa 1970—1975.

¹⁵ Por. H. Kołakowska-Przełomieć: *Środowisko rodzinne...*, s. 172 oraz S. Szełhaus: *op. cit.*, s. 98; D. Wójcik: *op. cit.*, s. 177.

¹⁶ Por. S. Batawia: *Społeczne skutki nałogowego alkoholizmu w świetle badań środowiskowych 100 rodzin nałogowych alkoholików*. Warszawa 1951.

Szacunkowo określa się, że liczba dzieci w wieku do lat 17, które wychowywały się w rodzinach alkoholików, wynosi ok. 9% uczniów (nie uwzględniając uczniów szkół i zakładów specjalnych). Na podstawie szczegółowych badań ustalono, że 23—30% tych dzieci powinno być izolowanych od swych rodzin. Por. A. Świecicki, J. Rutkiewicz: *Problemy pomocy społecznej dla dzieci z rodzin alkoholików*, Warszawa 1970; W. Sawicki: *Profilaktyka przeciwalkoholowa wśród młodzieży*, Warszawa 1976. Także S. Aklinskij podają, że ok. 400 tys. dzieci wywodzi się ze środowisk „pijaków i alkoholików” — por. tego autora: *Pijaństwo*, Warszawa 1975.

przestępczych¹⁷. Ojcowie badanych młodocianych w znacznej większości przypadków nie byli karani sądownie. Według danych Kartoteki Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych oraz Centralnego Rejestru Skazanych zaledwie 20% ojców młodocianych z grupy A oraz 10% ojców młodocianych z grupy B było karanych sądownie. Rozpatrując liczbę ich spraw sądowych widzimy, że ojcowie badanych z grupy A, którzy byli karani, mieli w większości co najmniej 2 sprawy sądowe, natomiast w grupie B większość karanych ojców miała tylko jedną sprawę sądową. W zakładach karnych w różnych okresach swego życia przebywało tylko 17% ojców badanych z grupy A oraz 9% ojców badanych z grupy B.

Na podstawie ogółu zgromadzonych informacji dotyczących środowiska rodzinnego badanych sprawców przestępstw przeciwko mieniu możemy w podsumowaniu porównać niektóre negatywne czynniki występujące w rodzinach badanych z obu grup. Zestawiono je w tablicy 16.

Tablica 16. Charakterystyka środowisk rodzinnych badanych*

Zmienne charakteryzujące środowisko rodzinne	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Rozbicie rodziny**	51	51,0	29	29,0
Systematyczne nadużywanie alkoholu przez ojców**	54	56,3	25	26,0
Karalność sądowa ojców	20	20,0	16	16,0
Brak systematycznej pracy u ojców	15	16,5	9	9,4
Złe warunki materialne rodziny	53	60,2	67	67,0

* Odsetki obliczono bez kategorii „brak danych”.

** Różnica istotna, na poziomie $p < 0,001$

Widzimy, że w rodzinach badanych z grupy A częściej występują ujemne zjawiska, takie jak: rozbicie rodziny, systematyczne nadużywanie alkoholu przez ojców i inne. Jedynie warunki materialne rodzin badanych z grupy B wydają się nieco gorsze (biorąc pod uwagę informacje uzyskane od młodocianych i ich matek).

Ważne wydawało się jeszcze zbadanie, czy i które spośród czynników charakteryzujących środowisko rodzinne badanych łączyły się z wczesnymi początkami ich przestępczości.

Okazało się, że badani z grupy A, którzy mieli sprawy w okresie nieletniości, różnili się od pozostałych młodocianych z tej grupy istotniei

¹⁷ H. Kołakowska-Przełomiec: op. cit., s. 172—173; oraz J. Jasiński, A. Mościskier, A. Strzembosz, S. Szelhaus: *Przestępczość nieletnich w środowisku wielkomiejskim w Polsce*, „Zeszyty Naukowe IBPS”, 1976, nr 8.

($P < 0,01$) tym, że ich ojcowie nadużywali systematycznie alkoholu, a także tym, że ojcowie byli częściej ludźmi o wykształceniu co najwyżej podstawowym. Nie stwierdzono natomiast, by w domach rodzinnych badanych z grupy A, którzy mieli sprawy sądowe w nieletności, były gorsze niż u pozostałych warunki materialne ani by badani ci rekrutowali się częściej z rodzin rozbitych.

W grupie B różnice te kształtowały się nieco inaczej. Ci, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, pochodzili częściej od pozostałych z rodzin rozbitych i nie stwierdzono, by ich ojcowie nadużywali częściej alkoholu (co jednak łączyć się może z mniejszą miarodajnością w tej grupie danych o alkoholizowaniu się ojców).

Przedstawione wyżej różnice dotyczą poszczególnych czynników charakteryzujących środowisko rodzinne badanych; wydaje się jednak, że szczególnie niekorzystnie na przebieg procesu ich socjalizacji mogło wpływać nagromadzenie w niektórych rodzinach tych negatywnych cech.

V. NAUKA I PRACA BADANYCH

1. Istotną rolę w procesie socjalizacji odgrywa poza środowiskiem rodzinnym szkoła.

Wykształcenie badanych omawia tablica 17. 18% skazanych z grupy A i 5% z grupy B ma nie ukończoną szkołę podstawową a 37% badanych z grupy A i 23% z grupy B zakończyło swoją edukację na szkole podstawowej. Uczy się w szkole średniej lub szkołę tę ukończyło 15% skazanych z grupy B i zaledwie 5% badanych z grupy A.

Tablica 17. Wykształcenie badanych (w %)

Grupa	Wykształcenie badanych							
	niepełne-podsta-	podsta-wowe	podsta-wowe spec-jalne	przy-ucze-nie do za-wodu	niepełne zasadnicze zawo-zawo-dowe	zasadnicze zawo-zawo-dowe	niepełne średnie	średnie
A	18,0	24,0	11,0	2,0	24,0	16,0	5,0	—
B	5,0	21,0	2,0	—	29,0	28,0	13,0	2,0

Wyniki te świadczą o niższym poziomie wykształcenia i większym opóźnieniu szkolnym młodocianych przestępców niż ogółu młodzieży. Ponadto sugerują, że niski poziom wykształcenia jest związany ze stop-

niem zaawansowania procesu wykołejenia — im mniejsze wykołejenie i demoralizacja, tym niższy stopień opóźnienia szkolnego, wyższy poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Różnica między badanymi z obu grup, którzy osiągnęli ponadpodstawowy poziom wykształcenia, jest istotna ($p < 0,001$).

Z niższym poziomem wykształcenia młodocianych wiąże się nieodłącznie ich opóźnienie szkolne, które występuje również częściej w przypadku młodocianych przestępców niż u młodzieży nieprzestępczej. Opóźnienie szkolne istotnie różnicuje badane grupy ($p < 0,01$). Podczas gdy w grupie B niemal połowa młodocianych nie jest opóźniona w nauce szkolnej (46,5%), to odsetek nie opóźnionych wśród młodocianych z grupy A jest niemal trzykrotnie mniejszy (17%).

Jeśli weźmiemy od uwagę tylko młodocianych opóźnionych w nauce szkolnej (grupa A — 83=100%, grupa B — 53 = 100%), to okazuje się, że młodociani z grupy B w większości przypadków opóźnieni są tylko o 1 rok (58,5%), a 18,9% spośród nich ma opóźnienie co najmniej o 3 lata. Natomiast badani z grupy A są częściej opóźnieni w nauce szkolnej o 2 i więcej lat (67,4%), przy czym o 3 lata i więcej było opóźnionych 37,3%.

Związek osiągniętego poziomu wykształcenia z opóźnieniem badanych w obu grupach jest istotny na poziomie $p < 0,001$.

Im wyższe badani osiągnęli wykształcenie, tym częściej wiązało się to z brakiem opóźnienia szkolnego.

Poza trudnościami w nauce i związanym z tym opóźnieniem szkolnym oraz osiągnięciem niższego poziomu wykształcenia i kwalifikacji zawodowych młodociani niejednokrotnie sprawiali duże trudności wychowawcze zarówno w domu, jak i w szkole.

Badani młodociani w większości wagarowali w okresie szkolnym. Do wagarów przyznało się aż 78% badanych z grupy A oraz 66% badanych z grupy B. Badani z grupy A w połowie przypadków zaczęli już wagarować w czterech pierwszych klasach szkoły podstawowej, podczas gdy badani z grupy B na ogół (ok. 70%) zaczęli systematycznie wagarować dopiero w starszych klasach szkoły podstawowej. Wczesne systematyczne wagarowanie młodocianych z grupy A było jeszcze jednym z objawów istniejącego u nich nieprzystosowania społecznego.

We wszystkich badaniach Zakładu Kryminologii IPiP PAN wskazywano na duży odsetek systematycznie wagarujących nieletnich przestępców, który wahał się od 50 do 88¹⁸.

¹⁸ Por. Z. Ostriańska: *Kryteria nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Archiwum Kryminologii”, t. V, 1972, s. 24.

Wagary sprzyjają ucieczkom z domu. Wśród badanych jedynie 55% młodocianych z grupy A i 75% z grupy B nie przyznało się do ucieczek z domu. Pozostali uciekali dość często i na dłuższe okresy. 38% badanych z grupy A i 14% badanych z grupy B uciekało z domu co najmniej trzykrotnie.

2. Obraz procesu wykolejenia młodocianych byłby niepełny, gdybyśmy nie poświęcili uwagi przebiegowi ich pracy zawodowej¹⁹. Informują o tym dane w tablicy 18.

Tablica 18. Zatrudnienie badanych przed aresztowaniem (w %)

Grupa	Nauka zawodu	Praca stała	Praca dorywcza	Razem
A	25,0	28,0	47,0	100,0
B	37,0	49,0	14,0	100,0

Różnica istotna na poziomie $p < 0,001$.

Przed zatrzymaniem przez MO uczyło się 25% badanych z grupy A oraz 37% badanych z grupy B. Zasadnicze różnice między grupami wystąpiły przy porównaniu udziału pracy stałej oraz pracy dorywczej w ogólnym zatrudnieniu badanych. Jeśli pominiemy naukę zawodu, to widać, że tylko 37,3% spośród pracujących w grupie A miało pracę stałą, podczas gdy analogiczny odsetek w grupie B wyniósł aż 77,7%. Wśród tych więc, którzy w ogóle pracowali, w grupie A prawie co drugi badany pracował dorywczo, a w grupie B prawie co piąty badany. Należy sobie zdawać sprawę, co w ich przypadku oznacza określenie „praca dorywcza”: młodociani ci bardzo często zmieniali zakład pracy, pracując niejednokrotnie tylko po parę dni.

Brak stałej pracy ma niewątpliwie bardzo demoralizujący wpływ na młodocianego. Niemal połowa pracujących porzucała często pracę, 21% było zwalnianych za opuszczanie dni pracy lub naruszanie dyscypliny pracy, 37% piło alkohol w czasie pracy.

Młodociani podejmowali na ogół pracę nisko kwalifikowaną, ponieważ niewielu z nich posiadało zawód. Połowa badanych podała, że nie ma żadnego zawodu, niemal dwukrotnie częściej bez zawodu byli młodociani z grupy A (grupa A — 62%, grupa B — 38%).

Badani nie posiadający zawodu popełnili większą liczbę przestępstw i mieli więcej spraw sądowych; byli oni wcześniej po raz pierwszy sądowni i sąd dla nieletnich rozpatrywał większą liczbę ich spraw. Można

¹⁹ Por. A. R o y k i e w i c z : *Trudna młodzież a zakład pracy*, Warszawa 1974; H. M a c h e l : *Deprawacja młodocianych a zakład pracy*, Warszawa 1977.

oczywiście także próbować tłumaczyć brak wyuczonego zawodu wcześniejszym stosowaniem wobec tych badanych środków wychowawczych i karnych. Niemniej wydaje się, że zaburzenia w przebiegu nauki szkolnej i nieosiągnięcie kwalifikacji zawodowych oraz przestępczość skazanych są z sobą związane i stanowią objaw ogólniejszego zjawiska — procesu wykolejenia społecznego młodocianych.

VI. WYNIKI BADAN PSYCHOLOGICZNYCH

W bogatej literaturze kryminologicznej zwraca się uwagę na problem cech osobowości, które w określonych sytuacjach mogą odgrywać istotną rolę w procesie nieprzystosowania społecznego. Należy podkreślić, że „rozpatrując właściwości psychiczne jako czynniki warunkujące niedostosowanie społeczne, pamiętać trzeba, że z jednej strony cechy te nie mogą być ujmowane w izolacji, że są one również ukształtowane w pewnym stopniu przez warunki życia, z drugiej zaś strony właściwości te wpływają na kształtowanie się dalszych warunków i sytuacji życiowych przestępców”²⁰.

W badaniach naszych uwzględniono problem poziomu inteligencji badanych, ich ekstrawersji i neurotyczności, a także agresywności.

Gdy przeprowadzamy analizę procesu wykolejenia młodzieży, okazuje się, że w pierwszym etapie proces ten manifestuje się przede wszystkim niepowodzeniami w szkole; przy czym wagi oraz braki w wiadomościach powodują w konsekwencji powtarzanie klas. Powstaje pytanie, czy te niepowodzenia w nauce szkolnej są związane z obiektywnymi trudnościami uwarunkowanymi niższym poziomem inteligencji, czy też istnieją inne przyczyny występowania tych niepowodzeń. Dlatego też zajęto się badaniem poziomu umysłowego młodocianych.

Posłużono się w tym celu testem Ravena, badającym przede wszystkim percepcję, myślenie, a szczególnie jedną z jego form — rozumowanie²¹, opierając się na materiale niewerbalnym. Test ten wybrano, wychodząc z założenia, że przestępcy ze względu na swoją niekorzystną sytuację środowiskową mogą uzyskiwać w testach werbalnych gorsze wyniki, poniżej ich możliwości.

Zbadano 97 sprawców przestępstw przeciwko mieniu, wobec których orzeczono karę pozbawienia wolności (grupa A), oraz 98 takich sprawców, wobec których sądy orzekły inne kary (grupa B).

²⁰ Z. Ostrianska: *Psychologiczne determinanty niedostosowania społecznego i przestępczości* (w:) *Zagadnienia przestępczości w Poised...*, s. 246—247.

²¹ B. Hornowski: *Analiza psychologiczna skali J. C. Ravena*, Warszawa 1970, s. 36.

Otrzymane wyniki opracowano według norm ustalonych na podstawie wyników uzyskanych przez uczniów klas ósmych szkół podstawowych z terenu Warszawy w 1972 r.^{22 23} Ponad połowa młodocianych z grupy A (53,6%) uzyskała wyniki bardzo niskie i niskie (w granicach do 25 centyla). W grupie B w tej kategorii wyników znalazło się tylko 31,7% badanych. W grupie A nieliczni byli młodociani (10,3%) z wynikami wysokimi i bardzo wysokimi (centyl 75 i więcej). W grupie B młodocianych takich było więcej — 29,6%. Średni wynik dla grupy A wyniósł 35,4, odch. stand. 9,8, dla grupy B zaś — 41,4, odch. stand. 10,1. Wyniki uzyskane przez młodocianych więźniów z grupy A są nie tylko gorsze od wyników młodocianych z grupy B (różnica statystycznie istotna $p < 0,01$) i od wyników uczniów klas ósmych z Warszawy, ale i gorsze od wyników uzyskanych przez inną grupę młodocianych więźniów z Warszawy — sprawców przestępstw kwalifikowanych jako chuligańskie (38% tych więźniów miało niskie i bardzo niskie wyniki)²³.

Niskie i bardzo niskie wyniki w skali Ravena stwierdzano często u badanych o niskim poziomie wykształcenia i znacznym opóźnieniu w nauce szkolnej. Badani z obu grup, którzy uzyskali wyniki wysokie i bardzo wysokie, nie byli opóźnieni w nauce szkolnej lub byli opóźnieni najwyżej o 1 rok.

Nie należy oczywiście upatrywać podstawowej przyczyny niepowodzeń szkolnych jedynie w niskim poziomie inteligencji, zwłaszcza posługując się testem mierzącym niektóre tylko jej aspekty. Przyczyn tych należy raczej poszukiwać w powiązaniu poziomu intelektualnego badanych z innymi cechami ich osobowości, a także z zaniedbaniem ze strony środowiska rodzinnego.

W badaniach niniejszych postawiono sobie również pytanie, czy młodociani sprawcy przestępstw przeciwko mieniu ujawniają zgodnie z tezą H. J. Eysencka wyższy niż przeciętna młodzież poziom ekstrawersji i neurotyczności. Eysenck twierdzi, że u ekstrawertyków trudniej niż u introwertyków wykształcają się odruchy warunkowe, z większymi trudnościami przebiega w procesie socjalizacji internalizacja norm społecznych. Wysoki poziom neurotyczności zaś (niezrównoważenie emocjonalne i pobudliwość uczuciowa) wzmagają jeszcze te trudności.

Średnie wyniki w skali MPI badanych młodocianych zestawiono w tablicy 19.

Różnice między porównywanymi grupami nie są statystycznie istotne. Badani nie różnią się także wyraźnie od innych grup przestępców:

²² Tabelę norm Opracowała Okręgowa Poradnia Wychowawczo-Zawodowa, Warszawa 1974, maszynopis.

²³ Por. Z. Ostrhanska, B. Szamota, D. Wójcik: *Młodociani sprawcy przestępstw chuligańskich*, Warszawa 1982,

Tablica 19. Wyniki w skali MPI

Skala	Grupa A		Grupa B	
	X	odch. stand.	X	odch. stand.
Kłamstwa	13,58	5,05	12,92	6,31
Neurotyczności	26,08	11,10	22,87	11,62
Ekstrawersji	28,40	7,15	30,32	778

od młodocianych więźniów sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim²⁴, u których średni wynik w skali neurotyczności dla badanych z Warszawy wyniósł 25,77, a dla badanych ze Śląska —27,15, w skali ekstrawersji zaś odpowiednio 29,42 i 30,33, ani od młodocianych i młodych sprawców różnych przestępstw badanych przez J. Sikorę²⁵ (skala N = 27,9, skala E = 28,5. Wprawdzie wyniki badanych są wyższe od wyników ustalonych przez M. Chojnowskiego dla przeciętnej populacji mężczyzn (skala N, — 24,5, skala E — 24,88), są to jednak normy określone przez tego autora jako tymczasowe²⁶. Wyniki uzyskane przez badanych młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu nie różnią się natomiast od wyników innych jeszcze grup osób nie popełniających przestępstw: badanych przez L. Stawowską mężczyzn w wieku 18—30 lat i badanych przez K. Otrowską uczniów szkoły zawodowej z Warszawy²⁷.

Uzyskane w naszych badaniach wyniki nie upoważniają więc do wniosku, że młodociani sprawcy przestępstw przeciwko mieniu odznaczają się wyższym niż przeciętna młodzież poziomem ekstrawersji i neurotyczności.

W badaniach naszych postawiono sobie jeszcze pytanie, czy młodociani sprawcy przestępstw przeciwko mieniu są bardziej agresywni od innych, uwzględnianych w różnych badaniach, grup przestępców i czy występują pod tym względem różnice między obiema grupami z naszych badań: młodocianymi przebywającymi w więzieniu (A) i młodocianymi nie skazanymi na kary pozbawienia wolności (B). Dla oceny poziomu agresywności posłużono się kwestionariuszem Buss-Durke. Okazało się, że żadna ze skal tego kwestionariusza nie różnicowała badanych przez

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ I. Sikora: *Młodociani skazani w świetle badań inwentarzem osobowości Eysencka i kwestionariuszem Woodwortha-Mothewsa*, „Zeszyty Naukowe IBPS”, 1975, nr 2.

²⁶ M. Chojnowski: *Opracowanie polskiej adaptacji Inwentarza Osobowości M. J. Eysencka* (w:) *Biuletyn Psychometryczny*, t. II, Wrocław 1968.

²⁷ L. Stawowska: *Diagnoza typów osobowości*, Katowice 1973 oraz K. Ostrowska: *Zaburzenia procesu socjalizacji i ich psychologiczne uwarunkowania u młodocianych więźniów, sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim* (nie publikowana praca doktorska).

nas grup A i B w sposób statystycznie istotny. Średni wynik globalny wyniósł dla grupy A — 61,7 (odch. stand. 21,4), dla grupy B zaś — 61,1 (odch. stand. 23,6) i także nie różnicował obu grup.

Okazało się natomiast, że poziom agresywności badanych jest niższy niż poziom agresywności przestępców skazanych za czyn popełniony z zastosowaniem agresji — od młodocianych sprawców rozboju²⁸ (średni wynik 73,38) i młodocianych sprawców przestępstw kwalifikowanych jako chuligańskie (średni wynik 72,57).

VIII. ROZMIARY NADUŻYWANIA NAPOJÓW ALKOHOLOWYCH PRZEZ BADANYCH

1. Wyniki badań socjologicznych i psychologicznych, jak również kryminologicznych i medycznych potwierdzają tezę, że nadmierne picie napojów alkoholowych odgrywa istotną rolę w przebiegu procesu nieprzy stosowania, u młodocianych przyspiesza, a często w ogóle inicjuje proces wykołejenia. Dlatego też część badań młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu poświęcona była problemowi picia przez nich napojów alkoholowych. Informacje na temat rozmiarów picia alkoholu przez badanych młodocianych zbierano bezpośrednio od nich samych, a oddzielnie od ich matek.

W niniejszym rozdziale pominięte zostaną informacje uzyskane od badanych z grupy B, gdyż dane dotyczące ilości i częstotliwości picia przez nich alkoholu wydają się mało miarodajne. Ze względu na zawieszenie kary lub (i) oddanie pod dozór zarówno badani, jak i ich rodziny byli istotnie zainteresowani w nieujawnianiu ankieterom informacji mogących przedstawić badanych w ujemnym świetle.

Należy w tym miejscu także podkreślić inny sposób ustalania przez nas danych o alkoholizowaniu się niż w szeregu innych polskich badań, w których ustalano częstotliwość picia na podstawie odpowiedzi w ankiecie anonimowej na pytanie o okres, jaki dzielił ostatnie spożycie alkoholu danego rodzaju od momentu przeprowadzenia ankiety²⁹. Ponieważ w badaniach młodzieży przebywającej w zakładach karnych nie można było takiego pytania postawić, w badaniach naszych pytano o retrospektywne określenie rozmiarów picia przez badanego w przeszłości. Może to oczywiście pociągać za sobą pewne zniekształcenie obrazu związane z sięganiem pamięcią o kilka lat wstecz. (Nie wydaje się jednak, by badani mieli tendencję do opowiadania o większych niż w rzeczywistości rozmiarach picia przez siebie alkoholu). Ten sposób zbierania informacji

²⁸ Por. D. Wójcik: *op. cit.*

²⁹ Por. A. Święcicki: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej*, Warszawa 1968, s. 25.

pozwała natomiast w pewnym stopniu na prześledzenie procesu alkoholizowania się w dłuższym czasie.

2. W Polsce notujemy bardzo duże zmiany w ilości spożywanego alkoholu. Daje się zauważyć stała tendencja wzrostu poziomu spożycia. W 1976 r. poziom spożycia napojów alkoholowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca był o 50% wyższy niż w 1970 r. Spożycie napojów alkoholowych w latach 1950—1976 wzrosło u nas ponad 2,5-krotnie, a najszybszy wzrost spożycia nastąpił w 1976 r. W 1977 r. spożycie napojów alkoholowych wyniosło 8,2 l alkoholu 100° w przeliczeniu na 1 mieszkańca, kiedy, to na jednego mężczyznę w wieku od 15 lat spożycie kształtowało się na poziomie 17,5 l 100° alkoholu rocznie.

W 1977 r. spożycie napojów alkoholowych wyniosło 8,2 l (100° alkoholu) na jednego mieszkańca (uwzględniając łącznie mężczyzn i kobiety).

Niemają udział w wielkości tego spożycia przypada na młodzież. Granica wieku, w którym następują pierwsze kontakty z alkoholem, stale się obniża. Zjawisko to jest szczególnie nasilone w środowiskach młodzieży wykolejonej społecznie (tabl. 20 i 21).

Tablica 20. Spożycie napojów alkoholowych (w przeliczeniu na alkohol 100°) na 1 badanego z grupy A w poszczególnych rocznikach wieku*

Spożycie litrów alkoholu 100°	Wiek badanych w latach				
	15	16	17	18	19
Spożycie miesięczne	1,1	1,5	2,0	2,6	3,8
Spożycie roczne	13,7	18,2	27,5	31,5	45,5

* Uwaga: we wszystkich tablicach dotyczących picia alkoholu przez badanych z grupy A w poszczególnych rocznikach wieku pominięto badanych w wieku 20 lat ze względu na małą liczebność tej grupy (13 przypadków).

Analiza odpowiedzi badanych młodocianych sprawców przeciwko mieniu wskazuje przede wszystkim na zmniejszający się wraz z wiekiem odsetek abstynentów. W wieku 15—17 lat nie piło alkoholu mniej niż

Tablica 21. Struktura spożycia napojów alkoholowych przez badanych w poszczególnych rocznikach wieku*

Piło	Badani wg wieku					
	15 lat	16 lat	17 lat	18 lat	19 lat	20 lat
Wódkę	82,0	87,0	91,7	95,3	97,6	100,0
Wino	84,0	87,0	96,9	97,6	95,2	100,0
Piwo	75,0	78,0	83,5	85,9	83,3	66,7

* W odsetkach badanych w danym wieku.

10% ogółu badanych, a po przekroczeniu 18 lat nie było już niepijących w badanej zbiorowości. Dane te zgodne są z uzyskanymi wynikami badań J. K. Falewicza³⁰, według których odsetek abstynentów wśród ogółu młodzieży zbliża się do zera.

Badani młodociani wprost podawali, że już od najmłodszych lat pili znaczne ilości alkoholu, które wraz z ich wiekiem znacznie zwiększają się. Ponad 1/3 badanych deklarowała (36%), że będąc w wieku 15 lat piła już takie ilości różnych rodzajów napojów alkoholowych i tak często, że stanowiło to w przeliczeniu na wódkę 40° 2,5 l miesięcznie. Począwszy od wieku 17 lat więcej niż połowa młodocianych (60%) piła miesięcznie ponad poziom określony mianem „intensywnego picia” (tj. powyżej 2,5 l napojów alkoholowych miesięcznie w przeliczeniu na alkohol 40° ³¹). Wśród badanych 19-latków grupa młodocianych pijących więcej niż 12 l czystego alkoholu rocznie stanowi aż 93%.

Aby lepiej zobrazować wielkość spożycia napojów alkoholowych przez badanych, przeliczono ilości spożytego alkoholu na jednego badanego. Jak wynika z tabeli 22, spośród 100 młodocianych zaledwie ok. 1/4 można

Tablica 22. Początki nadużywania alkoholu przez badanych

Zaczęli nadużywać alkoholu w wieku lat				Pili „często lub dużo,,	Nie nadużywali alkoholu	Razem
15	16	17	18			
33	15	14	4	10	24	100

uznać za osoby nie nadużywające alkoholu. Pozostali zaś zaczęli nadużywać alkoholu w bardzo młodym wieku, przy czym 1/3 badanych piła już intensywnie różne napoje alkoholowe mając zaledwie 15 lat.

Jeżeli przyjmiemy, że przeciętne spożycie napojów alkoholowych na 1 mieszkańca Polski w wieku 16 lat i więcej wynosiło średnio w latach 1970—1975 (tj. w okresie, za który badani deklarowali wielkość spoży-

³⁰ J. K. Falewicz, J. Jasiński, A. Raźniewski: *Alkoholizm* (w:) *Elementy problemu patologii społecznej w Polsce*, Warszawa 1975, s. 172 oraz J. K. Falewicz: *Młodzież i alkohol. Wyniki badań ankietowych młodzieży starszej*, Warszawa 1973; także A. Świącicki: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej*, Warszawa 1978. Badania ogólnopolskie z lat 1961—1962 wykazały, że mężczyźni, którzy nie piją żadnych napojów alkoholowych stanowią 3% badanych mężczyzn zamieszkujących miasta i 4,1% ogółu mężczyzn ze wsi. W ostatnich publikacjach J. K. Falewicz podaje, że wśród ogółu dorosłych mężczyzn w kraju nie pi je alkoholu ok. 10%.

³¹ Por. A. Świącicki: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej*, Warszawa 1968, s. 131 i n.

wanego przez siebie alkoholu) 7,3—9,3 l w przeliczeniu na czysty alkohol, to okazuje się, że badani młodociani z grupy A już w wieku 15 lat przekraczali znacznie ten poziom. Przeciętne spożycie roczne l badanego będącego w wieku 15 lat wynosiło 34,2 l alkoholu 40°, w wieku 16 lat — 45,6 l, w wieku 17 lat — 68,8 l, w wieku 18 lat — 78,8 l, a najwyższe spożycie alkoholu notujemy u badanych będących w wieku 19 lat, które wyniosło rocznie 113,7 l, co oznacza wypicie ok. 9,5 l alkoholu 40° miesięcznie.

Jeżeli przyjmiemy za A. Świącickim, który na podstawie badań z lat sześćdziesiątych ustalił, że „ilość 12 l czystego alkoholu rocznie, czyli 2,5 litra wódki miesięcznie jest górną granicą spożycia, która w naszych warunkach obyczajowych pozwala zaliczyć badaną osobę do kategorii pijących w granicach rozpowszechnionego obyczaju” * ³³ to ilość alkoholu przypadająca na 1 badanego w poszczególnych latach życia zawsze przekraczała tę granicę. W ostatnim okresie przed aresztowaniem zaś aż 72% spośród nich można uważać za osoby pijące znaczne ilości napojów alkoholowych, które w przeliczeniu na wódkę wynosiły ponad 2,5 l miesięcznie ³⁴.

Na podstawie dotychczasowych badań oraz wyników powyżej omówionych uprawniony wydaje się wniosek, że młodociani sprawcy przestępstw poważnie społecznie nieprzystosowani piją znacznie częściej większe ilości napojów alkoholowych niż ogół młodych mężczyzn.

3. Jak wynika z badań ankietowych prowadzonych w Polsce, pierwszych doświadczeń dostarczają młodzieży kontakty z piwem. Następnie, wśród młodzieży 17-letniej upowszechnia się picie wina owocowego, a wreszcie ok. 20 roku życia zaczyna dominować wódka³⁵.

Obok większego upowszechnienia jednego rodzaju alkoholu występuje także często inne zjawisko, polegające na tym, że picie jednego z rodzajów napojów alkoholowych jest związane z piciem innego rodzaju alkoholu. W przypadku badań polskich stwierdzono przede wszystkim

³² A. Świącicki: *Struktura spożycia i charakterystyka konsumentów napojów alkoholowych w Polsce*, „Walka z Alkoholizmem”, 1963, nr 56, s. 66 i tegoż autora: *Alkohol...*, s. 86 oraz Falewicz i in.: *Alkoholizm...*, s. 168

³³ Por. S. Szelhaus, D. Wójcik: *Rozmiary, dynamika, determinanty i skutki spożycia alkoholu* (w:) *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego...* s: 191.

³⁴ Na podstawie badań ankietowych A. Świącicki oszacował, że w 1967 r. w całym kraju ok. 1500 000 osób, pijąc intensywnie alkohol, wypilo ponad połowę ogólnej ilości konsumowanego alkoholu (*ibidem*, s. 110). Biorąc pod uwagę wzrost spożycia alkoholu oraz fakt, że grupa nadmiernie pijących wzrasta proporcjonalnie do kwadratu wzrostu średniego spożycia możemy przyjąć, że obecnie w Polsce liczba nadmiernie pijących wynosi ok. 4,3 mln osób.

³⁵ Por. Falewicz i in.: *Alkoholizm...*, s. 172 oraz *Młodzież i alkohol*, Warszawa 1973, s. 22—23.

współzależność picia równoległego: wódki i piwa oraz w mniejszym stopniu — wina.

Nieco odmiennie przedstawia się struktura spożycia napojów alkoholowych przez młodocianych więźniów sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Już w wieku 15 lat rozpowszechnione są wszystkie trzy rodzaje napojów alkoholowych.

Na podstawie naszych danych zauważyć można istniejącą zbieżność picia równoległego: wódki, wina i piwa. Badani młodociani pijący wódkę częściej piją także wino oraz piwo. Aż do wieku 20 lat podobne są odsetki młodocianych pijących zarówno wódkę, jak i wino, picie piwa deklaruje stosunkowo mniej badanych. Równoległe picie tych trzech rodzajów napojów alkoholowych jest wyraźne we wszystkich rocznikach (50—82% badanych w poszczególnych rocznikach). Odsetki badanych pijących zarówno piwo, wino, jak i wódkę w wieku 15 lat przewyższają znacznie dane uzyskane w badaniach uczniów warszawskich. Oznaczałoby to, że napoje te nawzajem się uzupełniają. Badani z grupy A starają się, jak się wydaje, możliwie „szybko i tanio” wprowadzić się w stan nietrzeźwy, co związane jest na ogół z jednoczesnym piciem trzech rodzajów alkoholu, które stosunkowo najszybciej prowadzi do przekroczenia „progu nietrzeźwości”.

4. Młodociani nadużywający alkoholu zostali wyłonieni spośród ogółu badanych z grupy A na podstawie następujących kryteriów³⁶:

- 1) za osoby nadużywające alkoholu w wieku 15 lub 16 lat uznano tych, którzy pili:
 - wódkę co najmniej 1 raz na tydzień jednorazowo 0,10 l lub
 - wino co najmniej 1 raz na tydzień jednorazowo pół butelki lub
 - piwo co najmniej 1 raz na tydzień jednorazowo 4 butelki;
- 2) za osoby nadużywające alkoholu w wieku 17 lat uznano tych, którzy pili:
 - wódkę co najmniej 1 raz w tygodniu jednorazowo 0,2 l lub
 - wino co najmniej raz w tygodniu jednorazowo 1 butelkę lub co najmniej 2 razy w tygodniu jednorazowo 0,5 butelki, lub
 - piwo co najmniej 3—5 razy w tygodniu jednorazowo 4 butelki;

³⁶ Za miarę rozpowszechnienia danego alkoholu przyjmuję za A. Świącickim (op. *cit.*, s. 62) picie danego napoju alkoholowego przez co najmniej połowę badanych.

³⁷ W badaniach z 1972 r. w warszawskich szkołach podstawowych 54,2% chłopców piło piwo, 50% chłopców piło wino, a 40,7% uczniów 15-letnich piło wódkę. W zasadniczych szkołach zawodowych 56,3% badanych chłopców piło wódkę, a w technicach zawodowych 79,9% badanych piło piwo, wino — 81,6% a wódkę — 62,1%.

³⁸ Kryteria nadużywania alkoholu przez młodzież ustalono w porozumieniu z A. Świącickim i S. Batawią.

3) za osoby nadużywające alkoholu w wieku 18 lat i powyżej uznano tych, którzy pili:

- wódkę co najmniej 2 razy w tygodniu jednorazowo 0,2 l lub
- wino co najmniej 2 razy w tygodniu jednorazowo 1 butelkę lub 3 razy w tygodniu jednorazowo 0,5 butelki, lub
- piwo co najmniej 3—5 razy w tygodniu jednorazowo 4 butelki.

Jeżeli badani pili jeden z trzech rodzajów napojów alkoholowych równie często jak określono powyżej, lecz w mniejszych ilościach lub pili równie dużo jednorazowo, ale nie tak często, zaliczono ich do osobnej kategorii „osób pijących dużo lub często”. Przyjęto nieco niższą granicę nadużywania alkoholu w porównaniu z kryteriami stosowanymi w ogólnopolskich badaniach, co wydaje się uzasadnione z uwagi na młody wiek badanych. Picie alkoholu w tym wieku oznacza bowiem znacznie zwiększoną intoksykację organizmu a skutki picia i nadużywania alkoholu są poważniejsze niż u osób w starszych rocznikach wieku.

Wyłania się pytanie, czym różnią się młodociani nadużywający alkoholu od tych, u których nasilenie picia było mniejsze.

Uważa się na ogół, że szczególnie ważną rolę w genezie nadużywania alkoholu przez syna odgrywa nadużywanie alkoholu przez ojca. Nie mieliśmy możliwości przeprowadzenia dokładnych badań środowiskowych dla uzyskania obiektywnych informacji odnośnie do rozmiarów nadużywania alkoholu przez rodziców poza rozmowami z badanymi i ich matkami oraz danymi z MO. Na podstawie uzyskanych informacji uznaliśmy, że 48% ojców badanych nadużywa systematycznie alkoholu. Nie stwierdzono istotnej różnicy pomiędzy liczbą młodocianych nadużywających i nie nadużywających alkoholu w zależności od tego, jak często i ile alkoholu pili ich ojcowie. Jest to zapewne związane z tym, że obok środowiska rodzinnego istotne znaczenie dla kształtowania postaw i wzorów zachowania młodzieży ma środowisko koleżeńskie. Umożliwia ono zaspokojenie potrzeby przynależności i atrakcyjnie organizuje młodym ludziom czas wolny. Dlatego też ma ono duży wpływ na młodzież, której narzuca specyficzne normy i wzory postępowania. Jednym z czynników integrujących grupę koleżeńską jest wspólne picie napojów alkoholowych.

Odpowiedzi na pytanie o wzory picia alkoholu przez kolegów najbliższych badanego są znamienne. Biorąc pod uwagę fakt, że młodociani zapewne niechętnie przedstawiali swych kolegów w negatywnym świetle (choć nie podawali ich danych personalnych), swoistą wymowę ma fakt, że odsetek badanych (48), którzy uznali swych kolegów za upijających się „dość często”, jest znaczny; 1/3 badanych podała, że wszyscy ich najbliżsi koledzy upijają się. Stwierdzono, że im więcej miał badany kolegów, którzy się często upijali, tym wcześniej sam nadużywał alkoholu. Młodociani, których koledzy pili alkohol rzadziej niż jeden raz w tygod-

niu, należeli w większości przypadków do osób nie nadużywających alkoholu lub pijących często, ale w małych ilościach lub dużo jednorazowo, ale rzadko. Natomiast badani, których koledzy pili częściej niż raz w tygodniu, w 47% przypadków zostali zaliczeni do osób nadużywających alkoholu już w wieku 15 lat.

Picie i nadużywanie napojów alkoholowych odgrywa istotną rolę w procesie nieprzystosowania społecznego nieletnich i młodocianych. W badaniach niniejszych stwierdzono istotną zależność między nadużywaniem alkoholu przez badanych a wczesnym wiekiem ich pierwszych spraw sądowych oraz ich recydywą.

Spośród 100 badanych młodocianych z grupy A 31 nie miało spraw sądowych w okresie nieletniości. Spośród nich aż 38,7% nie nadużywało alkoholu, podczas gdy wśród tych, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, nie nadużywający alkoholu stanowili tylko 17,4%. Spośród badanych, którzy mieli pierwsze sprawy w sądzie zwykłym już w wieku 17 lat, zaledwie 13,1% nie nadużywało alkoholu, podczas gdy wśród mających pierwsze sprawy później — w wieku 18 i więcej lat — odpowiedni odsetek wynosił 30,6. Stwierdzono ponadto, że wraz ze wzrostem liczby spraw, jakie badani mieli uprzednio w sądzie dla nieletnich i w sądzie zwykłym (a więc wraz z nasileniem stopnia recydywy), wzrastała liczba osób nadużywających alkoholu. Najwyższy odsetek badanych (40), którzy nie nadużywali alkoholu, stwierdzono wśród tych, którzy byli tylko 1 raz karani, najniższy (14,8) — wśród tych, którzy mieli 5 i więcej spraw sądowych.

VIII. DALSZE LOSY BADANYCH W OKRESIE KATAMNEZY

1. Zanim zostaną przedstawione wyniki badań katamnestycznych, trzeba jeszcze omówić krótko kary zastosowane wobec badanych w związku z popełnieniem przez nich przestępstwa przeciwko mieniu stanowiącego kryterium doboru do badań. Jak już o tym była wcześniej mowa, podstawowym kryterium doboru młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu był obok rodzaju popełnionego czynu także rodzaj orzeczonego zań środka karnego. W ten sposób do badań dobrano dwie grupy młodocianych różniące się między sobą orzeczonymi i wykonywanymi sankcjami karnymi. Jak się jednak okazało w toku badań, młodocieni z obu grup różnili się także rozmiarami i nasileniem przestępczości oraz stopniem zaawansowania procesu nieprzystosowania społecznego. Badani z grupy A już od najmłodszych lat popełniali przestępstwa i stawali wielokrotnie przed sądem dla nieletnich, podczas gdy u badanych z grupy B przestępczość w okresie nieletniości jest mniej nasiloną. Liczba

uprzednich skazań i recydywa młodocianych z grupy A była wyższa niż młodocianych z grupy B.

Przy rozpatrywaniu kar wymierzonych za przestępstwa przeciwko mieniu, a także przy omawianiu dalszych losów badanych nie należy zapominać o całokształcie sylwetki psychospołecznej badanych z obu grup. Ma ona niewątpliwie związek z dalszym popełnianiem przestępstw.

Jak pamiętamy, młodociani dobrani do badań byli w tym okresie skazani głównie za kradzieże z włamaniem (grupa A — 64%, grupa B — 35%). Badani z grupy A działali przeważnie przez dłuższy okres niż badani z grupy B i częściej ich czyny kwalifikowano jako czyn ciągły. Badani z grupy A dokonali więcej przestępstw, za które byli sądzeni w ostatniej sprawie, niż badani z grupy B, a przedmioty przez nich skradzione miały większą wartość. Dlatego też badani z grupy A zostali skazani na kary bezwzględnej pozbawienia wolności (co przyjęto za kryterium wyodrębniające grupy). Natomiast wobec młodocianych z grupy B zastosowano inne środki, nie polegające na bezwzględnym pozbawieniu wolności.

Tablica 23. Rodzaje orzeczonych kar a kwalifikacja prawna przestępstw*

Rodzaj i wymiar kary	Ogółem	Kwalifikacja prawna						różne przeciwko mieniu
		art. 199	art. 203	art. 204	art. 208	art. 214	art. 217, 126	
Grupa A								
Kara pozbawienia wolności (bezwzględnie orzeczona)	100	4	5	1	64	5	3	18
w tym:								
3—12 miesięcy	5	1	1	1	—	2	—	—
12—18 miesięcy	14	3	2	1	6	1	1	—
18—24 miesiące	41	—	1	—	30	1	1	8
powyżej 24 miesięcy	40	—	1	—	28	—	1	10
Grupa B								
Ogółem	100	10	14	3	35	8	7	23
Środki wychowawczo-poprawcze	18	—	1	—	4	3	—	10
Kara ograniczenia wolności	7	2	1	1	—	1	2	—
Kara pozbawienia wolności z zawieszenia jej wykonania	75	8	12	2	31	4	5	13

* W tablicy tej wzięto pod uwagę tylko skazanie za przestępstwo zagrożone karą najsurowszą (por. przyp. 4).

Jak wynika z tablicy 23, jedynie w stosunku do niewielkiego odsetka badanych z grupy A (5%) zastosowano kary pozbawienia wolności nie przekraczające jednego roku. Spośród badanych skazanych na więcej niż

2 lata pozbawienia wolności wyroki do 3 lat otrzymało 25 skazanych, powyżej 3 do 4 lat — 8 skazanych, a powyżej 4 lat — 4 badanych.

Znaczna większość młodocianych z grupy B (75%) została skazana na karę pozbawienia wolności z warunkowym jej zawieszeniem, przy czym okres zawieszenia kary dla 37 badanych wynosił do 1 roku, a dla 38 badanych — powyżej 1 roku.

Na wielkości odsetka badanych, wobec których orzeczono kary pozbawienia wolności, zaważyła przede wszystkim stosunkowo duża liczba młodocianych skazanych za przestępstwa z art. 208 k.k. (kradzież z włamaniem), który nie przewiduje innego niż kara pozbawienia wolności, alternatywnego środka. Również art. 199 § 1, 203 § 1, 204 § 1 i 2, 214 i 215 k.k. przewidują jedynie orzeczenie kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Sędziowie więc byli w przypadku tych przestępstw związani brzmieniem ustawy, zwłaszcza w przypadku recydywistów (8 badanych z grupy A było skazanych w warunkach recydywy specjalnej zwykłej — art. 60 § 1 k. k.). Występuje bowiem w praktyce sądowej pewna kolizja dyrektyw zawartych w art. 51 i 60 § 1 k. k. Nie wiemy, w jakim stopniu sędziowie kierowali się w swych decyzjach dyrektywami poszczególnych artykułów kodeksu, wchodzących w grę w badanych sprawach. Wydaje się, że dominujące znaczenie w stosunku do sprawców młodocianych powinny być mieć dyrektywy art. 51 i 57 k. k.

2. Problem ten nabiera jeszcze większego znaczenia, gdy rozpatrujemy wszystkie kary orzekane wobec badanych od ukończenia przez nich 17 lat (łącznie z karą za przestępstwo objęte niniejszymi badaniami).

Badani z grupy A zostali już w pierwszej sprawie sądowej jako młodociani skazani w większości na karę bezwzględnego pozbawienia wolności (77 badanych). Wobec pozostałych 23 młodocianych sądy orzekły: pozbawienie wolności z warunkowym zawieszeniem (14 badanych) oraz zastosowano środek poprawczy (7 badanych) i zaledwie w 2 przypadkach — karę grzywny samoistnej. Nie stosowano kary ograniczenia wolności. W drugiej i następnych sprawach sądowych badanych z grupy A stosowano wyłącznie karę bezwzględnego pozbawienia wolności.

Wysokość średniej kary wymierzonej badanym z grupy A w pierwszej sprawie sądowej oscylowała wokół 2 lat bezwzględnego pozbawienia wolności. Należy jednak zaznaczyć, że większość badanych nie odbyła tej kary w całości, albowiem aż 54 młodocianych objęła amnestia z 1974 r., na podstawie której efektywny pobyt w zakładach karnych uległ znacznemu skróceniu w porównaniu z wysokością orzeczonej kary bądź też darowana została cała kara.

Wobec badanych z grupy B sądy nie orzekały w pierwszej sprawie sądowej kary bezwzględnego pozbawienia wolności, najczęściej zaś stosowano karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wy-

konania (69 badanych). W pozostałych 31 przypadkach zastosowano wobec badanych z grupy B w pierwszej sprawie środki wychowawczo-poprawcze (22 badanych) oraz karę ograniczenia wolności lub karę grzywny samostnej. Również w następnych sprawach sądowych orzekano wobec badanych z grupy B karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub inne kary nie skutkujące pozbawienia wolności.

2. Badania katamnesticzne przeprowadzono w lutym 1980 r. Badania te obejmowały informacje o karalności badanych z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości oraz o pobytach w zakładach karnych. Zebrane dane pozwoliły na ustalenie dalszej karalności badanych sprawców przestępstw przeciwko mieniu w okresie po zakończeniu badań. Należy sobie jednak zdawać sprawę, że przy braku wywiadów środowiskowych nie możemy powiedzieć nic więcej na temat poprawy społecznej badanych.

Okres katamnezy trwał dla badanych z grupy B ponad 4 lata, licząc od zakończenia badań w grudniu 1975 r. do otrzymania zapytań o karalność (luty 1980 r.). Dla wielu badanych z grupy B jednak okres ten był faktycznie dłuższy, ponieważ, jak pamiętamy, badania rozpoczęto w 1973 r.

Okres katamnezy dla badanych z grupy A obliczono od chwili zakończenia odbywania przez nich kary pozbawienia wolności za przestępstwo przeciwko mieniu, które stanowiło kryterium doboru do badań. Dla 3 badanych z grupy A okres katamnezy nie przekraczał 1 roku, dla 6 okres ten wynosił powyżej 1 roku do 3 lat, dla 21 badanych — powyżej 3 lat do 5 lat i dla pozostałych 65 badanych — powyżej 5 lat.

Gdy ustalano karalność badanych w 1980 r., przestali oni już być młodocianymi w rozumieniu naszego kodeksu, a wiek ich wynosił średnio ok. 25 lat.

Rozmiary recydywy dawnych młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu przedstawia tablica 24. W zestawieniu tym wyłączono

Tablica 24. Skazania młodych mężczyzn, dawnych młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu

Skazania w okresie katamnezy	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Nie karani	37	40,2	67	67,0
Karani 1 raz	31	33,7	13	13,0
Karani 2 razy	14	15,3	17	17,0
Karani 3 razy	8	8,7	2	2,0
Karani 4 i więcej razy	2	2,1	1	1,0
Ogółem	92	100,0	100	100,0

z grupy A 5 badanych, którzy przez cały czas katamnezy przebywali w więzieniu, i 3, u których okres katamnezy był krótszy niż 1 rok.

Różnica między grupami A i B w rozmiarach dalszej karalności jest statystycznie istotna ($p < 0,001$). Wynika ona zapewne, jak o tym była mowa, z bardziej zaawansowanego procesu nieprzystosowania społecznego badanych z grupy A, trwającego już od najmłodszych lat, i bezpośrednio z tym związanego częstszego popełniania przestępstw, większej liczby skazań, wyższych i surowszych kar, jakie wobec nich orzekano.

Należy poza tym podkreślić, że aż 40% badanych z grupy A oraz 67% badanych z grupy B nie było karanych w okresie katamnezy.¹ Oczywiście trudno jest ustalić na podstawie samych tylko zapytań o karalność, czy była to rzeczywista ich poprawa. Jednakże już sam fakt braku nowych skazań w stosunkowo długim czasie zdaje się być istotny dla oceny sylwetki społecznej badanych w okresie, gdy przestali już być młodocianymi.

Nie jesteśmy jednak uprawnieni do wyciągania dalej idących wniosków z informacji o liczbie skazań badanych z obu grup w okresie katamnezy, liczba ta zależy bowiem także od długości pobytów w okresie katamnezy w zakładach karnych i od tego, jak długo badani przebywali na wolności. Okresy pobytów w zakładach karnych były dłuższe dla grupy A, nie wydaje się więc dziwne, że wprawdzie aż 55 badanych z tej grupy zostało skazanych w 91 sprawach, to jednak na jednego badanego przypada niemal tyle samo skazań co w grupie B (odpowiednio 1,6 i 1,7), w której 32 skazanych miało 55 spraw. Na jednego ponownie skazanego badanego z grupy A przypadało średnio 3,6 przestępstw popełnionych w okresie katamnezy, odpowiednia liczba dla ponownie skazanych z grupy B wynosiła 2,4.

Długości pobytów w więzieniu łączą się z rodzajem przestępstw, za których popełnienie skazywano badanych w okresie katamnezy. Strukturę tych przestępstw omówimy poniżej, pamiętając, że zarówno w okresie nieletniości, jak i po ukończeniu 17 lat badani popełniali głównie przestępstwa przeciwko mieniu.

Na podstawie danych przedstawionych w tabelicy 25 można stwierdzić, że większość badanych popełniała nadal przestępstwa przeciwko mieniu (72% przestępstw ponownie skazanych badanych z grupy A i 64% z grupy B). Drobną przestępczość o charakterze agresywnym jest bardziej widoczna u badanych z grupy B.

Dla problematyki zawartej w niniejszej pracy istotne znaczenie ma zagadnienie kar stosowanych wobec badanych przez sądy. Przypomnijmy, że wobec części badanych już poprzednio zastosowano długoterminowe kary pozbawienia wolności. Również w okresie katamnezy jedynie w 7,7% spraw badanych z grupy A oraz w 21,7% spraw badanych

Tablica 25. Struktura przestępczości badanych w okresie kataamnezy

Rodzaje przestępstw	Grupa A		Grupa B	
	lb.	%	lb.	%
Zagarnięcie mienia (art. 199 k.k.)	8	5,2	1	1,2
Kradzież (art. 203 k.k.)	15	9,7	22	27,2
Przywłaszczenie (art. 204 k.k.)	—	—	1	1,2
Oszustwo (art. 205 k.k.)	1	0,6	1	1,2
Kradzież zuchwała i z włamaniem (art. 208 k.k.)	59	38,0	13	16,0
Rozbój (art. 210 k.k.)	6	3,8	1	1,2
Wymuszenie rozbójnicze (art. 211 k. (art. 211 k.k.)	—	—	1	1,2
Uszkodzenie mienia (art. 212 k.k.)	5	3,2	3	3,7
Zabór pojazdu mechanicznego (art. 214 k.k.)	16	10,3	7	8,6
Paserstwo (art. 215 k.k.)	2	1,3	2	2,5
Czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 233 i 234 k.k.)	5	3,2	5	6,2
Czynny opór (art. 235 k.k.)	4	2,6	2	2,5
Znieważenie funkcjonariusza publicznego (art. 236 k.k.)	9	5,8	3	3,7
Lekkie uszkodzenie ciała (art. 156 k.k.)	7	4,5	4	4,9
Udział w bójce lub pobiciu (art. 158 k.k.)	1	0,6	4	4,9
Zniewaga (art. 181 k.k.)	2	1,3	2	2,5
Naruszenie nietykalności cielesnej (art. 182 k.k.)	2	1,3	4	4,9
Inne (art. 133, 166, 186, 247, 256, 265, 267, 275, 288, 303, 304, k.k.)	12	8,6	5	6,2
Razem	154	100,0	81	100,0

z grupy B orzeczono środki nie związane z pozbawieniem wolności. W pozostałych sprawach orzeczono bezwzględne pozbawienie wolności (odpowiednio 92,3% i 78,2%). Kary do 2 lat pozbawienia wolności stanowiły 52,8% wszystkich kar w grupie A oraz 72,7% w grupie B. Przyjmując za 100% kary bezwzględnego pozbawienia wolności, stwierdzamy, że w grupie A kary do 2 lat stanowiły 57,1% wszystkich kar pozbawienia wolności, jakie orzeczono wobec badanych z tej grupy. Natomiast odpowiedni odsetek dla badanych z grupy B wynosi 93. Pozostali zaś badani otrzymali wyroki przekraczające 2 lata pozbawienia wolności.

Oceniając politykę karną sądów, należy oczywiście wziąć pod uwagę, że badani z grupy A byli już wielokrotnie sądzeni i karani zarówno w okresie nieletności, jak i po zakończeniu 17 lat. W okresie katamnezy

aż 49 popełnionych przez nich przestępstw (31,6%) miało kwalifikację prawną z art. 60 k.k., podczas gdy w grupie B zakwalifikowano w ten sposób jedynie 8,6% przestępstw. Uznanie przestępstwa za popełnione w warunkach recydywy nakłada, jak wiadomo, na sąd obowiązek podwyższonego wymiaru kary. Podwyższony wymiar kary związany jest także z kwalifikacją czynu jako występku o charakterze chuligańskim (art. 59 k.k.). Taki charakter nadano 9 przestępstwom badanych z grupy A (5,8%) i 14 czynom badanych z grupy B (17,3%).

Na tle całokształtu obrazu przestępczości badanych w okresie katamnezy szczególnie interesujące wydawało się pytanie, jak przedstawia się dalsza karalność tych, którzy nie mieli spraw w sądzie dla nieletnich. Okazało się, że większość spośród badanych, którzy nie mieli spraw w sądzie dla nieletnich, nie miało także ponownych spraw w okresie katamnezy (grupa A — 60%, grupa B — 76,8%). Zależność między dalszą karalnością a sprawami w sądzie dla nieletnich była istotna statystycznie ($p < 0,001$). Gdy weźmie się (pod uwagę tylko tych, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, stwierdza się, że częściej ponownie karani byli badani z grupy A niż z grupy B. Zapewne miały na to wpływ zarówno sylwetka psychospołeczna badanych z grupy B (a zwłaszcza mniejszy niż w grupie A stopień ich nieprzystosowania społecznego), jak i stosowane wobec nich środki nie polegające na bezwzględnym pozbawieniu wolności.

IX. PODSUMOWANIE WYNIKÓW I WNIOSKI

1. Zasadniczym tematem niniejszej pracy było porównanie dwóch grup młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu: takich, którzy zostali skazani na karę bezwzględnego pozbawienia wolności i przebywali w okresie badań w więzieniu (grupa A), i takich, którzy skazani byli na inne kary i w okresie badań przebywali na wolności (grupa B). Obie grupy liczyły po 100 badanych każda. Średni wiek badanych z grupy A wynosił 19 lat, z grupy B zaś — 18,9 lat.

Wśród popełnionych przez badanych przestępstw przeciwko mieniu częste były kradzieże z włamaniem (art. 208 k.k.), za które skazanych zostało 64% badanych z grupy A i 35% z grupy B. Przeciętna wartość przedmiotów skradzionych przez młodocianych z grupy A była znacznie wyższa od wartości przedmiotów skradzionych przez badanych z grupy B. Podczas gdy kradzieże przedmiotów o wartości powyżej 10 tys. zł stanowiły w grupie A 34%, to w grupie B było ich tylko 8%. Zróżnicowanie badanych ze względu na wymierzoną karę pokrywało się na ogół ze sposobem działania sprawców i rozmiarami wyrządzonej szkody.

2. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że nie tylko znaczna większość badanych z grupy A (69%) miała sprawy sądowe w okresie nieletniości (niemal wyłącznie za kradzieże), ale sprawy w okresie nieletniości miało także wielu (44%) badanych z grupy B. Większość tych spraw zarówno w grupie A, jak i w grupie B, miała miejsce, gdy badani byli w wieku 15 i 16 lat. Wśród mających sprawy w sądzie dla nieletnich w grupie B przeważali badani, którzy mieli tylko jedną sprawę (64%), podczas gdy w grupie A większość miała sprawy niejednokrotnie (60%), w tym 1/4 miała 4 i więcej spraw. W zakładach wychowawczych lub poprawczych przebywało 29% badanych z grupy A i 9% z grupy B.

3. Jeśli chodzi o rozmiary recydywy badanych, to okazało się, że od ukończenia 17 lat do chwili badań było karanych sędownie tylko 1 raz (z uwzględnieniem skazania stanowiącego kryterium doboru próby) 48% młodocianych z grupy A i aż 82% z grupy B, pozostali badani zaś karani byli 2 i więcej razy, przy czym aż 28% z grupy A było karanych za popełnienie 4 i więcej przestępstw (w grupie B odpowiedni odsetek wynosił 13). Przeciętnie każdy badany z grupy A odpowiadał za popełnienie 3,3 przestępstw, z grupy B zaś — za 2,2. Jakkolwiek więc przestępczość badanych z grupy A jest bardziej nasiloną, to jednak przeciętny młodociany z grupy B nie jest bynajmniej nie karany uprzednio sprawcą jednego tylko przestępstwa.

Strukturę uprzedniej przestępczości badanych charakteryzuje przewaga przestępstw przeciwko mieniu (w grupie A 61%, w grupie B 67% stanowili karani uprzednio wyłącznie za przestępstwa przeciwko mieniu).

4. Jeśli podzielimy badanych młodocianych na recydywistów i — uprzednio karanych przed sprawą, w związku z którą przeprowadzano badania, oraz na nierecydywistów — nie karanych uprzednio, to okazuje się, że recydywiści stanowili w grupie A znaczną większość (80%), przy czym aż 41% stanowili w tej grupie skazani zarówno przez sądy dla nieletnich, jak i przez sądy zwykłe. W grupie B recydywiści stanowili, blisko połowę (48%). Recydywiści z grupy A mieli większą liczbę uprzednich spraw sądowych niż recydywiści z grupy B; wielokrotni (co najmniej czterokrotnie skazani) stanowili 1/3 wśród recydywistów z grupy A i 17% w grupie B.

Wszystkie te dane potwierdzają sformułowane już wyżej wnioski o większym stopniu wykolejenia badanych z grupy A. Jakkolwiek jednak grupa B jest mniej wykolejona, to jednak i tutaj prawie połowę stanowią młodociani uprzednio karani.

5. Analiza struktury rodzin wskazuje, że w grupie A rodzin pełnych było tylko 49%, w grupie B zaś — 71%. W ponad połowie rodzin badanych z obu grup (grupa A — 58%, grupa B — 57%) ojcowie mają wykształcenie co najmniej podstawowe. Badani pochodzą z rodzin, w któ-

rych ojcowie są przeważnie robotnikami (w grupie A — 90%, w grupie B — 71%).

Sytuacja materialna badanych rodzin była trudna — w złych warunkach materialnych (przy dochodach nie przekraczających 1500 zł na osobę we wspólnym gospodarstwie domowym) było ok. 60% rodzin badanych z grupy A i 67% z grupy B.

Badani z grupy A rekrutowali się często (56%) z rodzin, w których ojcowie nadużywali systematycznie alkoholu (odpowiedni odsetek ustalony w odniesieniu do ojców z grupy B — 26 — wydawał się niemiarodajny). W badanych rodzinach jednak stosunkowo rzadko występowała karalność ojców (20% z grupy A i 16% z grupy B).

6. Badani z obu grup legitymowali się niższym niż ogół młodzieży poziomem wykształcenia i większym opóźnieniem szkolnym. Odsetki przy tym badanych, którzy nie osiągnęli wykształcenia podstawowego lub na nim poprzestali, są większe w grupie A (55) niż w grupie B (28). W grupie A stwierdzono także większe niż w grupie B opóźnienie w nauce szkolnej.

Więcej badanych z grupy A (47%) trudniło się w okresie poprzedzającym zatrzymanie w więzieniu tylko pracą dorywczą; odpowiedni odsetek w grupie B wyniósł 14.

U badanych z grupy A stwierdza się także częstsze niż w grupie B objawy wczesnego nieprzystosowania społecznego: wczesne systematyczne wagary (u 50% z grupy A i 30% z grupy B) oraz ucieczki z domu (u 45% z grupy A i 25% z grupy B).

7. Z innymi objawami nieprzystosowania społecznego łączyło się także wczesne picie alkoholu przez badanych. Problem ten omówiono tylko w odniesieniu do grupy A, ponieważ informacje na temat picia alkoholu uzyskane o badanych z grupy B okazały się niemiarodajne.

Badani z grupy A zaczęli bardzo wcześnie nadużywać systematycznie alkoholu. Ponad 1/3 przyznawała się do picia już w wieku 15 lat takich ilości alkoholu i tak często, że w przeliczeniu na wódkę 40° wynosiło to 2,5 l miesięcznie. W okresie poprzedzającym zatrzymanie w związku ze sprawą o przestępstwo przeciwko mieniu zaledwie 1/4 nie nadużywała alkoholu; pozostali zaś zaczęli nadużywać alkoholu wcześnie, prawie połowa (48%) w wieku 16 i mniej lat.

Nadużywanie alkoholu wiązało się w sposób statystycznie istotny z uprzednią karalnością badanych.

8. Po upływie ponad 4 lat, gdy badani byli w przec, wieku ok. 25 lat, ustalano ich dalszą karalność. Okazało się, że w okresie katamnezy ponownie karanych było 60% badanych z grupy A i 33% z grupy B. W strukturze przestępczości badanych z obu grup dominowały nadal przestępstwa przeciwko mieniu (grupa A — 72,1%, grupa B — 64,0%),

następnie zaś występki o charakterze agresywnym (grupa A — 19,3%, grupa B — 29,6%).

9. Jak widać z przedstawionych tu danych, grupa B, wobec której zastosowano sankcje inne niż bezwzględne pozbawienie wolności, różniła się od przebywających w więzieniu badanych z grupy A mniejszymi rozmiarami i mniejszym nasileniem przestępczości — także i w okresie katamnezy — oraz mniejszym stopniem zaawansowania procesu nieprzystosowania społecznego. Jednakże i w grupie B stosunkowo wielu badanych (jakkolwiek mniej niż w grupie A) miało sprawy sądowe w okresie nieletniości, badani ci jednak znacznie częściej niż młodociani z grupy A, którzy mieli sprawy w sądzie dla nieletnich, nie byli ponownie karani w okresie katamnezy.

Wszystko to stanowi materiał do rozważań nad polityką karną wobec młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Nie można wprawdzie postulować całkowitej rezygnacji z kary bezwzględnego pozbawienia wolności, ale przedstawione tu dane wskazują na potrzebę znacznego ograniczenia jej stosowania. Ograniczenie to powinno dotyczyć szczególnie młodocianych karanych po raz pierwszy i młodocianych mało wykolejonych społecznie. W latach 1970—1976 środkiem najczęściej stosowanym wobec młodocianych była kara pozbawienia wolności. Od 1970 do 1974 r. odsetek orzeczonych kar pozbawienia wolności bez zawieszenia systematycznie wzrastał. Dopiero od 1975 r. możemy odnotować pozytywne zjawisko systematycznego zmniejszania się odsetka orzekanych kar pozbawienia wolności bez zawieszenia, przy jednoczesnym zwiększaniu się odsetka orzekanych kar nie skutkujących pozbawienia wolności. Wydaje się, że orzekanie w stosunku do młodocianych kary bezwzględnego pozbawienia wolności powinno ulegać dalszemu ograniczeniu.

Postulując reorientację polityki karnej sądów w kierunku maksymalnej realizacji dyrektyw art. 51 k.k., należy domagać się również zmian w fazie wykonywania orzeczonych kar. Liczne badania efektywności resocjalizacyjnej zakładów poprawczych i zakładów karnych wskazują na minimalne ich oddziaływanie resocjalizacyjne, a nawet na ich szkodliwy wpływ na skazanych. Kara pozbawienia wolności bowiem powoduje permanentny stan deprywacji podstawowych potrzeb fizycznych i psychicznych, zrywa więzy skazanych z ich środowiskiem rodzinnym, sprzyja powstawaniu negatywnych społecznie wzorów podkultury więźniów. W badaniach niniejszych także przedstawiono sprawców z grupy A, spośród których znaczna część od okresu nieletniości poprzez okres, w którym byli młodocianymi, przechodziła przez różnego typu zakłady i więzienia, a efekty tych pobytów mierzone dalszą karalnością w okresie katamnezy były negatywne. Przedstawione w niniejszej pracy informacje o

środkach rodzinnych badanych z grupy A (a zwłaszcza o częstym, w tych rodzinach alkoholizmie lub nadużywaniu alkoholu przez ojców), a także informacje dotyczące wczesnego znacznego nieprzystosowania społecznego tych badanych wskazują na potrzebę spojrzenia na problematykę młodocianych sprawców przestępstw przeciwko mieniu nie tylko w związku ze środkami, które powinny być orzekane, lecz i ze sposobem wykonywania tych środków. Ogromnie ważna jest refleksja nad profilaktyką nieprzystosowania społecznego tej kategorii młodzieży.